

वसंतसमये ग्रीष्मे तदेवोपितं कालेनां भसिदृष्टि जानमयवाचौ ह्यं द्य
नाना मृतौ नीहारे सरसी तडाग विषमं सर्वं शरत्संगमे से व्यं सूर्यसितां
शुरश्मिपवनैर्वा धूतदोषं पयः अव्यक्त रसगंधं यत्र शास्त्रं वानाटपा
पहं पवित्रं चान्नुत तस्य मन्त्रवक्त्रं पितृपित्रे धर्मसूर्ये नुसंम
कमहो एत्रात्यरं त्यजेत् मूलादिभृगशीर्षांति यावच्चरति भास्करः ताव
द्दिनार्तवज्ञेयमग्न्या ह्यंतच्च दोषलं तच्चाव्यक्त रसं हि मंलघुतरं धर्मांशु
मूर्च्छापहं तृष्णोष्मातपमोहहृच्छ्रमहरं तं द्वाति निद्रापहं हृद्यं स्वादु विष

व.

५

क्तिदं स्मृतिकरं हाहोषविच्छेदनं श्रेष्ठं दीर्घवलायुषा धृतिकरं संजीवा
नेजीविनां विरामूत्रातृणनीलकाविषयुतंततप्तं घनं फेनिलंदंतग्रा
ह्यमनार्तवंसलवणं शैवालकैः संसृतं लूताजंतुविमिश्रितं गुरुत
रं पणौघपंकान्वितं चंद्राकांशुषु गोपितं न च पिवेनीरं सदा दोषलं
प्रसन्नं स्वादुहृद्यं च पथ्यं संतर्पणं लघु एकदेशजलं सेमं सदा पर्युषि
तं जलं कासश्वासातिसारज्वरकिटभकटीकुष्ठकोष्ठप्रमेहान् मूत्र
ग्राहोदरार्शः श्वपशुहृमिवमीन्कर्णनासाक्षिरेणान् ये चान्ये वातपि

रामः

५

फलैः पाटलोत्पलकेतकीसुरभितं पातीयमानियतां पथ्यं ही पन
पाचनं लघुतरं सश्वासकासापहं हि ध्मा ध्माननवज्वरप्रशमनं श्ले
ष्मापहं वातजित् संशुद्धौ हरवस्ति शुद्धि करणं हृत्पाश्र्वशूलापहं गु
ल्माशेचकपीनसेनिगदितं तु र्यां शमुलं जलं पित्तोतरे पित्तरे गेपिता
सृक्कफपित्तयोः मूर्च्छाच्छिर्द्विज्वरेदाहेतृष्मातीसारपीडिते धातुक्षीणे
विषाते च सन्निपाते विशेषतः शस्तं चिरोत्थरोगेषु शृतशीतं जलं सदा
छन्नामृतं विषं वज्रं चत्वारो वारिणो गुणः भुक्तं प्रांते च प्रत्यूये अभुक्ते भो

व.
७

जनैः सह आयुः शतं कालेषु भुक्ता नोपरितो निश्चि यन्मूलाध्यायः स
र्वसंभवन्ति भयावहाः तदेव भेषजं तेषां सिद्धं तु संस्कृतं जलं निहंति श्ले
ष्ममं घातं मारुतं चापकर्षति अजीर्णं जरयत्याशु पीतमुत्थोदकं निशी
वर्षासु न जलं ग्राह्यं नादेयं बहुदोषकृत् तस्यादशेषं वातघ्नं मर्द्धहीनं
तुषित्तनुत् कफे पादावशेषं तु पानीयं लघुहीयतं दिवा शृतं च यत्तो
यं रात्रौ तद्गुरुतां व्रजेत् रात्रौ शृतं तु दिवसे गुरुत्वमाधिगच्छति पार्श्वशू
ले प्रतिश्राये वात रोगे गेगल ग्रहे आध्माने स्तिमिते कोष्ठे सद्यः शुद्धो

रामः
७

नवज्वरे हिक्कायां स्निह्याने च शीतां बुपरिवर्जयेत् गुल्माश्च ग्रह
क्षये च जठरे मंदा नला ध्मान के शो फे पांड गत ग्रह व्रण गुदे मोहे च पिता
मये वातारुच्यति सार के कफ युते कुष्ठे प्रतिश्याय के उल्लंघारि सुशीत
लं शृतं हि मं स्वल्पं प्रदेयं जलं तप्रायः पिंडसि कता लोह निर्वी पितं ज
लं सर्वदोषहरः पथ्यं सवानै रुज्य कारकं निशमो भोजनार्वा विपपेदा
रि सुशीतलं अजार्ने तुपि वेद्वारि शीतलं स्वेच्छया युतः क्वचिदुल्लं क्वचि
च्छीतं क्वचित्क्वथित शीतलं क्वचिभेषज संयुक्तं न क्वचिद्वारि वार्यते

व.

८

पानीयं प्राणिनां प्राणाविश्वमेव हितं मयं अतो तं तनिषेधेऽपि न क्वचि
द्वारि वार्यते मूर्च्छा पित्तोष्णहाहेषु विधेरक्ते महात्पये भ्रमत्कमपरीतेषु
तमकेवमथा तथा इदं गेरक्तपिते च शीतमंभः प्रशास्यते पित्वेत् घटस
हस्राणि यावन्नास्ति मितोरविः अस्तंगते दिनानां ये एको विन्दुर्घटा यते
अजीर्णे भेषजं वारि जीर्णे वारि खलु प्रहं भोजनाद्वै मृतं वारि भोजनांते च
तद्विषं अतं नुपानान्नविपच्यते नं निरं नुपानाच्च स एव दोषः तस्मान्न
रेव हि विवर्द्धनाय मुहुर्मुहुर्वारि पित्वेद्भूरि कथा संशुक्ल हृत्कंठः प्रथ

रामः

८

मंवलवान्वहन् नभुंक्तेष्वपि वेदं वुशीतलं मात्रयायुतं तेन हृत्कंठशु
द्विस्पात्सुखेनान्नं पतत लधः स्निग्धमुल्लं च यद्भुक्तं ततः संतर्प्य णं भजेत्
आदौ द्रवं समश्रीयान्तत्रावुनपिवेद्बहुः मध्ये तु कठिनं भुक्ते यथेष्टं शस्य
तेजलं प्राग्द्रवं पुरुषोश्रीयान् मध्ये तु कठिनाशनः अन्ते पुनर्द्रवाशीतु
वलारोगेन संचति तथैव भोजनस्यान्ते पीतमं वुवलप्रदं द्रवप्रधाने भुक्ते
त्रैकिंतु तन्मात्रयायुतं आदौ जलं वह्निविनाशकारी पश्चात्तवं ते कफ
वृणं च मध्ये पीतं समात्ता सुखं च तस्याभियोगे भितः सकृच्च अमृतं वि

व. गं.
९

षमिति सलिलं चेदं निगदति विगदिततत्त्वार्थः मुक्तांसेवितममृतं विष
तदसुकितः पीतं पूरयेद्भाग्युगलं कुक्षेरन्नेन संयुतः जलेनैकं च
तुर्ध्वं च वायुसंचरणाय वैः ग्रासे च ग्रासे च पीतं शीतलं वारि सर्वदा
बहुवारि सर्वदा बहुवारि युतं चान्नमग्निः पचति सत्वरं तस्मा
दादावति स्वल्पं मध्मेतृप्तिप्रदायकं मात्रया चपि वेदंते न रोगैर्वाध
ते नरः वासितं नूतनैः पुष्पैः पाटला चंपकादिभिः पथ्यं सुगंधि हृद्यं
च शीतलं वसदापि वेत् सुगंधपाटला पुष्पचंपकैरधिवासितं क

रामः
९

पूरेण च यतो यंत तत्तथ्यं सर्वकाहानृणां ग्रीष्मेशरदिपातव्यं स्वेच्छया
सतिलं नरैः अन्यदास्तत्पमेवैतद्वातश्चैषाभयात्पिवेत् अन्नेना
पिबिना जंतुः प्राणान्धारयेच्चिरं तोयाभावे पिपासार्तः क्षणात्प्रा
णैर्विमुच्यते आदिमं पावसाने तु भोजने पयसा युते कार्ष्णसाम्पंत
प्राश्निकं भवंति कमशो गुग्गाः पानीयं पानीयं शरदिवसं ते च पानी
यं नाहेयं नाहेयं शरदिवसं ते च नाहेयं इत्यायुर्वेदमहीदयो सुखेन
हन्ते जल गुग्गाः अथ उल्लाहक प्रकारकाष्ठपात्रे मेहाः कथ्यन्ते गंधर्व

ग
१०

हस्तकाष्ठैश्चतस्रंवारिषट्ठविकं अलक्ष्मीरक्तपित्तादिदोषाणांचप्र
सादनं मलातकस्यकाष्ठैश्चतस्रंवारिषुभोदकं वातश्लेष्महरंपथं
वीर्यतेजोविवर्धनंपालाशोद्वरोद्भूतकाष्ठैस्तप्तंशुभांनुना वृणकंडू
हरंचासृग्वलवीर्यविवर्धनं जम्बूपिच्छाम्रजैःकाष्ठैस्तप्तंवारिषट्ठवि
तं अलक्ष्मीरक्तपित्तादिदोषाणांचप्रसादनं वदरीकाष्ठंजैस्तोयंस्ता
प्यंवापीसमुद्भवं कफहृत्तचनिर्हिष्टंदोषाणांचविनाशनं काष्ठैश्चखा
दिरैस्तप्तंरक्तपित्तविनाशनं आप्यायनकरंश्रीश्लेष्महृत्तद्विनाशनं

र३

१०

मृदितामृतसुपिष्टैस्तैः खदिरांगारपाचितैः सहकाररसाभ्यक्तैः पंचकोमल
पाटलैः पद्मकुण्डकुंदैश्च पुष्पकालाधिवासितं श्रेष्ठं सलिलवासो।
यं स्मृतः सर्वतुकोबुधैः लवंगोशीरकाकोलीकांतानलद्वन्द्वैः सति
लामयकं कोलपथ्याकर्पूरसंयुतैः विचूर्णितैः समैरेभिः सुशीतामल
वारिणा अधिवासमभिच्छंति श्रेष्ठं सर्वतुकोबुधैः इति सुखेन कृतेज
लाधिवासगुणाः अथ क्षीरगुणाः कथ्यन्ते गन्धं हितं मेध्यतमं हि दुग्धं
प्राणप्रदं पित्तसमीरणघ्नं रसायनं वर्णकरं सुकेश्यमारोग्यहेतुः स त

व. ग.
१३

तंनराणां शीरंसाक्षीजीविनं जन्मसात्मातद्द्वारे लंगममायुष्यवत्स्यं.
घातः सायं ग्राम्यधर्मावसाने भुक्ते पश्चादात्मसात्मां करोति गवांसि।
तानां वातघ्नं कृष्णानां पित्तनाशनं कफघ्नं रक्तवर्णानां त्रीन्हंतिकपिला
पयः शीतलं मधुरं त्रिगुणं वातपित्तहरं परं वृष्यमोजस्करं हृद्यं श्लेष्मघ्नं
चरसायनं पाके स्वादुरसं मेध्यं क्षतक्षीणो बलप्रदं श्वासकाशप्रशम
नं श्रमभ्रममहापहं जीर्णज्वरे मूत्रकृच्छ्रे रक्तपित्ते च शस्यते गव्यं प
यः पवित्रं च वत्सं पुष्टिप्रदायकं श्रेष्ठं चाक्षुष्यमायुष्यं कांतिलावण्यम्।

रामः
१३

रसं हिमं न स्याद्भ्योतनयोः पथ्यं जीवनं लघुदीपनं अथ त्वराश्वशीरगुणाः
उत्तमेकशफं वल्गुं श्वासवातापहं पयः मधुरास्त्ररसं रूक्षं लवणानु
रसं लघु अथ हस्तिनीशीरगुणाः हस्तिन्यमधुरं दृढं कषायानुरसं
गुरु स्निग्धं स्त्रोतस्य करं शीतं चक्षुष्यं बलवद्भूतं पयोभिष्यं दिगुर्वीमं प्रा
यसः परिकीर्तितं तदेवोक्तं लघुतरमनभिष्यं दिवैशृतं वज्जीयित्वास्त्रि
यः स्तन्यमामवेव हितद्वितं धारोत्तममृतं शीरं विपरीतमतो न तथा अनि
ष्टगंधमसं च विवर्णे विरसं च यत् वज्ज्यं स लवणं शीरं यच्च विग्रथितं भवे

वं.ग.
१५

तु रात्रि क्षीरं न भुंजीत यद्विभुंजीत न स्वपेत् यद्विस्वपेक्षयेदायुस्तस्माक्षी
रं दिवा हितं धारो ग्लममृतं पथ्यं धारशीतं तृदोषकृत् शृतशीतं तु पित
घ्नं शृतोष्णकफवातजित् अथाविकपथ्यविमं शृतशीतमेव धारसु
शीतं मुहिषीपयश्च धारोष्णमेवं हितमेव गन्धं पितघ्नं माहिषं क्षीरं वातघ्नं
वाविकं पय वातपितहं गन्धं त्रिदोषघ्नं मजापयः शआः सौम्यगुणत्वाच्च
आयामाभावतस्तथा प्रायः प्राभातिकं क्षीरं गुरुविष्टं मिष्टं हणं दिवा क
रापितापात् आयामातिलसेवनात् वातपितश्रमघ्नं च चक्षुष्यं वापराहि

रामः
१५

कं दृष्यं दृहणनकमग्निवरं पूर्वाह्नकाले पयो मध्याह्ने चलवर्द्धनं कफ
हरं पितापहं दीपनं बालेष्वग्निकरं शयेशयकरं वृद्धेयुरेतोपहं रात्रौ क्षी
रमुनेकदोषशमनं सेव्यं सदा प्राणिनां भुक्ताये बहुतीव्रचंडविहनाये च
मूत्रपित्ता रसरूक्षशारविदाहरोषककराये चातितापप्रदाः काशयाः कटु
तीक्ष्णदुर्जरतराः संसेव्यमानं हठात्तत्सर्वं विलयं प्रयातिसहसा दुग्धे नि
शासे विंते मुहूर्तपंचकाहर्द्धक्षारं भजति विक्रियां तदेव द्विगुणे काले
विषवद्वंतिमानं च अक्वथितं दशघटिकाः कथितं द्विगुणाश्रिताः प

व. ग.
१६

यः पथ्ये अथ वामधुररसाद्यं पावत्तावत्पयःप्राशपं तस्माच्छृतं वाप्पशृतं प
यस्तात्कालिकं पिबेत् चतुर्भागजलं दत्वा यतिराचर्तितं पयः दद्याद्द्वलक
तः श्रेष्ठं हितं सर्वरुजापहं जीर्णज्वरे कफे क्षीणे क्षीरं स्माद्मृतोपमं तद्
वेतरुणोपीतं विषवद्धं तिमानवं येषां न सात्त्वं क्षीरेण पीतं चाध्मानका
रकं तेषामर्द्धजलं दत्वा नागरं पिप्पलियुतं आचर्तयेत् क्षीरबोषतसीत्वापु
षमाप्नुयात् पूर्वाह्ने प्रपिबेद्भयं अपरान्हे तु माहिषं सशर्करस्वेच्छया वा
येन सात्त्वं सहा भवेत् नादौ मध्येन च ग्रासेनासस्यांते कदाचनः सर्वत

रामः
१६

मानशेषेषुपयःपेयंसदानरैः पितृघ्नंशृतशीतलंकफहरंपक्वंसरुसं
भवेत् आमंयच्चनपाचितंतदखिलंविष्टंभिदोषापहं धारोस्त्वमृतं प
यःश्रमहरंनिद्राकरंकांतिदं दृश्यं बृहणमनिवर्द्धनमतिस्वादुविदोषाप
हं क्षीरंभुक्तंन भुंजीतगोधूमान्नेननैवच पिष्टान्नतापिनाश्रीयानदधा
लवणेनवा नमायेनचमुद्गैर्वानगुडेनफलेनवा भूक्तंनैवचशाकैश्चम
त्समांसादिभिर्नच पायसंभक्ष्येद्यत्कातत्पक्वंहिसमंपिवेत् एषोमृगे
र्मयूरैश्चतितिरेभिःकपिंजलैः सर्वजांगलमांसेश्चपयोनप्रविध्युते ह

व. ग.

१७

अहद्यंचपथ्यंचतत्तीत्वानिलनाशनं स्निग्धत्वाद्गौरवात्तज्जास्यात्रिका
लंनपिवेतथः समाग्निरपि किंचान्ये मंवाग्निर्विषमोयवा तीक्ष्णाग्निनातु
पातव्यः द्विकालमपि माहिषं तस्य धातून् च तृणानि यदा तेन न सिंचति क्षी
रं हितं श्रेष्ठं रसायनं च क्षीरं च पुर्वर्णवलेषु शस्तं क्षीरं हि संधानत दुग्धं श्री
तं क्षीरं कवोस्त्रं च समीरतां क्षीरं हि चाक्षुष्यकरं नरणं क्षीरं च यस्त्रापन
मुत्तमं च क्षीरं हि संधीपनपाचनं च क्षीरं हि चोस्त्रं मलशोधनं च मत्स्यमां
सपुडमुद्गमूलकैः कुष्ठमावहति सेवितं पयः शकजं ववसुरदि सेवितं मा

रामः

१७

रयस्यबुधमाशुसर्पवत् अग्लेषामलकं पथ्यं शर्करामधुरेषु च पटोलः शा
कवर्गेषु कटुकैश्चाद्रकं भजेत् कषायेष्वभयाच्चैवलवर्गेषु च सैन्धवं वि
हलानां तथा मावाशाकेषु जलनाहयोः तावूलं नैव सेवेत क्षीरं पीत्वा तु मा
नवः तावत् तस्य च्यते क्षीरे मूहूर्ताद्वा विशस्पते उष्ट्राक्षीरं चाविक्षीरं चालव
णान्वितं अवसायाश्च गोक्षीरं श्रीकामीपरिवर्जयेत् इत्यार्युर्वेदसुखेन कृ
तः क्षीरवर्गः अथ दधिगुणः कथ्यते पवित्रमतिशीतं च दीपनं वलवर्द्धनं
वातघ्नं मधुरं रुक्षं हृदि गन्धमनोहरं स्निग्धं विपाके मधुरं दीपनं वलवर्द्धनं

व. ग
९८

वातापहं पवित्रं च दधिग वरुचि प्रहं अरोचके पीनसमूत्रकृच्छ्रे शीतज्वरे
तिद्वयमज्वरे चः दुर्नामरोगे ग्रहणी गृहे पिगम् प्रशस्तं दधिसर्दैव शरतनी
ष्मच संतेषु निरित दधिदोषकृत् हेमं ते शिशिरितश्च वर्षा काले वलप्र
हं इति गोदधिगुणाः अथ माहिषदधिगुणाः विपाके मधुरं हृष्यं वातपित्त
प्रसादनं वलसंवर्द्धनं हृष्यं विशेषात् माहिषं हृष्यं स्निग्धं मधुरं शीतं च व
लवणकरं गुरु हृष्यं मेदस्करं स्वादुश्च मध्वं वातनाशनं श्लेष्मा मवर्तनं चै
व सरपट्टिकरं तथा पथ्यं तीक्ष्णं च दहने माहिषं दधिकं तिदं माहिषं दधि

राम
९८

वलासकरंतद्वन्दिमांघकरमाशुगुरुत्वात् तत्प्रयोज्यकटुकेरेवचूर्णमाहि
पंचलघुतामुपयाति अथअजादधिगुणाः दध्माजंकफपित्तनाशनकरं
वातामयध्वंसनं दुर्नामाश्वसनेचकाससहितेचाग्नेश्वसंहीपनं वृष्णंवृहगा
कांतिदंचलकरंसर्वामयध्वंसनंकार्शेवाप्यतिसारकेनिगदिनंपथ्यंसह
प्राणिनां काशश्वासहरंरुचंशोफातीसारनाशनं आग्नेयंसर्वदोषघ्नं
विशेषात्छागलंदधि अथमेवदधिगुणाः आविकंचमधुरंगुरुकुष्ठवात
पित्तकफमाशुकरेति उस्ममेववलशोककारकंशोषहाहविमलेषुचश

ब. ग.

१९

स्तं आविकं मधुरं स्निग्धं गुरु पित्तकफप्रदं पथ्यं केवलं वातेषु शोके चानि
लशोणिते सर्वदोषहरं स्निग्धं कंडुकुष्टविवर्द्धनं कृमिदुर्नामकृत्स्वादुवि
निंद्यं चाविकंदधिः अथ तुरगीदधिगुणाः वाजितं समधकं खलवर्णस्वेददा
हमुपयाति विनागं दीपनीयमपि दोषनं सदा चाक्षुषं च मरुतः प्रविकोपि
अथ उद्गादधिगुणाः वातार्शकुष्टकृमिनाशनं च ह्यौश्राविपाके कटुकं
सतिकं सक्षारमुल्लं कृमिकुष्टकोपनं बलं च संतर्पणशक्नु कर्मात् अथ
वाडवदधिगुणाः दीपनीयमचक्षुष्यं बलहं दधिवाडवं गुरु बोसकषायं च

रामः

१९

कफमूत्रापहंचतत् अथस्त्रीदधिगुणाः स्निग्धं विपाके मधुरं वल्यं संतर्प्यणं
गुरु चक्षुष्यं सर्वदोषघ्नं दधि नार्यगुणोत्तरं अथ हस्तिनीदधिगुणाः लघुपा
केचला सघ्नं वीर्योत्तं पित्तनाशनं कषायानुरसं नागपादधिवर्चो विवर्द्धनं वि
ज्ञेयमे सर्वेषां गजमेव गुणोत्तरं वातघ्नं कफहृत् स्निग्धं हृणं नातिपित्तह
त् कुप्यात् नक्तानिलाषं च दधिमस्तु च लघुप्रदं शृतक्षीरे च यज्ञातं गुणव
दधितत् स्मृतं वातपित्तहरं रुच्यं धत्तग्निवर्द्धनं दध्नः सारं गुरुदृष्यो विज्ञेयो
निलनाशनं वस्तिं विशोधनश्चापि कफपित्तविवर्द्धनः दधित्वसारं कक्षं च

व.ग
२०

ग्राहिविष्टंभिवातलं दीपनीयं लघुतरं सकषायं रुचिप्रदं तृत्वाकमहरं
मस्तुलघुशीतं विशोधनं अम्लं कषायं मधुरमदृष्यं कफखातनुत् अथ से
वनप्रकारः दधि त्रिकटुकयुक्तं राजिकाचूर्णमिश्रं कफहरमनिलघ्नं चानि
संधुक्षणीयं तुहिनश्चिशिरविश्याजातिचूर्णेन मिश्रं दधिककरविलासे सेवि
तं मर्दितं च दधितरुणमपथ्यसंपुष्टिहेतोर्वलकरमतिवृष्यं मेदकं दीपनीयं
कफहरमनिलेस्यानातिपित्तप्रकोपंतदनिशमतिसेव्यं माधुरं चाम्लभावात्
मधुरं भक्षयेच्चैव अत्यस्तं वर्जयेत्सह मधुरं दधि रोगघ्नं अत्यम्लं रोगकार

रामः
२०

कं इत्यायुर्वेदमहोदधौसुखेनकृतेदधिवर्गः अथमस्तुगुणाः कथ्यन्ते स्तो
तः शुद्धिंविधत्तेप्रकरयतिरुचिंदीपयत्याशुबन्धिंकृत्वाशुहेमत्रानांजरय
तिसहसाभुक्तमन्त्रंविचित्रं उलंचाग्लंकषायंलघसुरभिरसंशूलभिष्टंभि
हारिष्ट्रेष्टंमस्तुप्रशस्तंकफपवनरुजांदुष्टमूत्रग्रहेषु आह्वरनंहंहंणंच
भिनत्याशुमलंचतत् वलमावहतिक्षिप्रंभुक्तंछंदकरोतिच अम्लंस्वादस
पाकतो गुरुतरंवातापहंशीतलंत्वुलंग्राहिगदेसदानिगदितंविरामूत्रकृच्छ्रा
पहं वल्यंशोफकफानिमेवजननंरक्तप्रदंशुक्रंदंरुक्षारोचकपीतसेविष

व.ग.
२१

मकेशीतज्वरेतद्वितं ग्राहिण्यापीनसेमूत्रकृच्छ्रेचविषमज्वरे अरेचकेचमं
हाग्नौशस्यतेरधिसर्वदा लवणमरिचसर्पिःशर्करामुद्गधात्रीकुसुमरसवि
हीतंनैवमक्षंतुनित्यं नचशरदिचसंतेतोष्णकालेनरात्रौनदधिकफरविका
रेपितरोगेनदद्यात् एलासैंधवशर्करासमरिचंधात्रीगुडंसार्पिषापथ्यं।
स्यादरमुद्गस्तपसहितं संसेव्यनीयंदधिनैवोष्णं बहुलं जलेनचशरद्ग्रीष्मे
वसंतेहिमंपित्तासृक्ज्वरकुष्ठदंभमकरवेसर्पदंचान्यथा लघ्वत्ने रुचिपं
क्तिदंक्तमहरं वल्यं कषायं सरं भक्तं छंदकं रंतृषोदरगल्लीहारशोषापहं वा

रामः
२१

तौ शुद्धिकरं कफानिलहरं विष्टं भक्ष्यलापहं शीघ्रं मूत्रविकारगुल्मशम-
नं मस्तकप्रशस्तं लघु लघुत्वादीपनत्वाच्च विष्टं नाध्माननाशनं स्त्रोतः शुद्धि-
करत्वाच्च तत्रादपि विशिष्यते इत्यादि महोदधौ मस्तुवर्गः अथ तत्र गुणाः
घोलं मथितं मुदश्चित्तकं चैतच्चतुर्विधं ज्ञेयं घोलं निर्जलं सरसं स्यादं भोव-
र्जितं मथितं पादसिललमुदश्चित्तद्वजलं तत्र कमाहुश्च प्रत्येकं च चतुर्णां च
विधां शेषाप्रयत्नतः सरसं निर्जलं घोलं मथितं रसवर्जितं पादोदकमुदश्चित्त-
तकमर्द्धजलं भवेत् अथाम् घोलं तु मथितं तत्र मुदश्चित्तकं विष्टं विष्टं सरसं नि

न. गं
२२

२२
जलंघोलंमथितंत्वसरोदकं तकंपादजलंघोक्तमुदश्वित्वर्द्धवारिकं छ।
छिकासारहीनंस्पादछापचुरवारिकी घोलेनार्कगरहितंरसालावत्तम
थितंमुहुआशतिलोके कृच्छिकाछाच्छिदिति गव्यंतुदीपनंतकमेधम
शीचिदोषनुत् माहिषंश्लेषमलंतकंसांद्रशोफकरंगुरु हंतिगुल्ममती
सारं प्रीहाशीग्रहणीगदान् सुस्निग्धंछागलंतकंलघुदोषत्रयापहं गुल्म
शीग्रहणीशोफपांडूभयविनाशनं घोलेनमारुतपित्तहारिमथितंश्वास
पहंश्लेषमहत् पित्तश्लेषविनाशनंस्पृष्टधिकंतकंविदोषापहं मेदा

मरुचौतथैव नितरामन्येषुरोगेष्वपि श्रेष्ठतक्रमिदं वदंति सुनयस्तेनोत्तमं
प्राणिनां यथासुराणाममृतप्रधानं तथा नराणां भुवि तक्रमाहुः अमे
नवातं मधुरेण पित्तं कफं कषायेण निहंति सद्यः वातश्लेष्माविनाशनं रु
चिकरं कृच्छ्राश्मरी कृदनं मूत्राघातहरं प्रमेहशमनं स्त्रीहृद्यं गुल्मापहं
दुर्गमोदरपाण्डुरोगजउरकूरार्तिनिष्कृतं तक्रमं हृषिकेपाचनं लघुतरं पथ्य
सहप्राणिनां आसातिसारे च विसृचिकायां शीतज्वरे पाण्डुककामला
यां प्रमेहगुल्मोदरवातशूलैर्नित्यं पित्तक्रमशेचके च तक्रमं स्वादुकषा

व. ग

२३

यम म्लकर संकृष्टं लघु मंहितं गुल्माग्नीपरिणाम मूलशमनं कूर्हि प्रसेका
पहं तृष्णारोचक शोफ मेह गुरुजित् श्लेष्मानिलघ्नं परं सेव्यं मूत्रगदापहं
ज्वरहरं स्नेहोष्ण पीडापहं शीतकाले निमांघ्रे च कफोत्थे धामयेषु च मा
र्गवरोधे दुष्टे च वायोतक्रौ प्रशस्यते तत्पुनर्मधुरं श्लेष्मप्रकोपनकरं प
रं वातघ्नं पितृशमन मध्वं चेति तत्तथा वाते ह्यसैंधवोपेतं स्वादुपिते
सशर्करं पितेतत्क्रंकफे चापि क्रोषहार समन्वितं साजाजिलवणंतं
सर्वकालेषु शस्यते स्तोत्रं करोति हरते निलमेतदेव यन्नोष्मतामपगतं

रामः

२३

दधितत्कादाचित् सार्धः सितामलकमुद्गकषाययुक्तं सेव्यं वसंतशरदाग
मकालवर्ज्यं नवनीतोद्भूतं मथितं कथयन्ति समगुणं सुधियः चिरमथितं म
थितं पुनरुत्पत्तिकरं न कस्य दोषस्य नैव तत्र कंक्षते दद्यान्नोष्णकाले न दुर्बले
न मूर्छाभ्रमहाहेषु न शोणितके शशिकुंदसमुज्ज्वलशोखनिभं युवती
करनिर्मलनिर्मथितं पुरिषककपित्यसुगंधरसं पिबेत् नृपसर्वरुजापह
रं कैलाशेयदितकमस्तिगिरिवौः शः किं नीलकंठो भवेत् वैकुण्ठेयदिक
सतामनुभजे दद्यात् किं केशवः इंद्रो दुर्भगतां हस्यं द्विजपतिलं वोदस्वंग

व.ग.

२४

णः कुष्टचकुवेरकोरहनतामनिश्वजस्यान्नकिं यद्भुवंशं वर्णहिमपरल।
निभंधारिगंधं सुशीतं गंगानीय शुभ्रं युवति करयुगस्फालनाजज्जरश्च
मंथानेनातुवहं करतलरभसा बुद्धाकारफेनं तत्र कंस्पधूपं त्वमृतगु
णनिभं भाग्यवतः पिवंति मथितं चोरसंघोलं द्रवमल्लं विलोडितं श्वेतदं
डाहतं साद्रं नामतः परिकीर्तितं द्विगुणं बुध्वेतमिदमर्द्धोदकमिति स्मृतं
तत्र विभागभिन्नं तु केवलं मथितं स्मृतं तत्रोदने स्त्रौ ल्यकरं हृदि स्याद्दधौ
हने तत्र मतीव पथ्यं क्षीरे हने ते विषवत्प्रकल्पे तयो प्रयोगे विषवत्प्रयश्च

रम.

२४

तक्रस्योपरियत्तोयमुदश्चत्परिकीर्तितं दधस्तुपदधस्तोयंतन्मस्तुपरिकीर्ति
ते ग्राहिणीवातलासूक्ष्मादुर्जरतक्रकूर्चिका तक्राद्यधुतरोमंडः कूर्चिकादधि
तक्रतः इत्यार्यवेदमहोदधोसुरवेनकृतेतक्रवर्गः अथनवनीतगुणाः शीतं
वर्णवलप्रहंसमधुरं हृष्यं च संग्राहकं वातघ्नं कफकारकं रुचिकरं हृद्यं
त्रिदोषापहं कासध्वंसनशान्तिदं रतिकरं कांतिप्रदं पुष्टिदं सघस्कं नवनीत
मुधृतमिदं स्यात्सर्वरोगापहं शीतं वृक्षादप्यमधुरास्त्रमेधं श्लेष्मापहं पित्तम
रुत्प्रशस्तं शोफक्षयक्षीणकृशान्तिवृद्धवालेषु पथ्यं नवनीतमुक्तं गव्यं वा

व. ग.

२५

माहियचापिनवनीतंनवोद्भवं शस्यतेवालवृद्धस्पवलकृच्छ्रातुवर्धनं श्री
तंवर्णवलप्रदं सुमधुरं संग्राहिवन्निप्रदं हृद्यं श्वासजरपहं क्षयहरं पिता
स्रवातापहं कासारहितशोकशोकशमनं स्रगांगपीडापहं सद्यस्कं नव
नीतमुतममिदं स्यात्सर्वरोगापहं इत्यायुर्वेदमहोदधौ सुखेन कृतेन वनी
तवर्गः अथ घृतगुणाः धीकांतिस्मृतिकारकं वलकरं मेधाप्रदं शुद्धिकर्त्तृ वा
तघ्नं कफनाशनं स्वरकरं पितापहं पुष्टिदं वनेर्हृदिकरं विपाकमधुरं वृष्यं
चशीतंसदा सेव्यं गन्धमिदं घृतं बहुगुणं सद्यः समावर्तितं अथ गोघृतगु

रामः

२५

णाः सर्पिर्गवां चाप्यमृतं विषघ्नं चाक्षुष्यमारोग्यकरं च वृष्यं रसायनं वल्यमता
वमेधं त्वेहोत्तमं चेति बुधास्तुवंति अथ महिषीघृतगुणाः सर्पिर्महिषमुत्त
मं धृति करं सौख्यप्रदं कांति देवातश्लेषनिवर्हणं वनकरं वर्णप्रसादोत्तमं दु
र्नामग्रहणी विकारशमनं पितामहं च क्षुष्यं न च गन्धतः परमिदं हृद्यं
मनोहारि च अथ अजाघृतगुणाः शीपनीयसर्पिः चक्षुष्यवलवर्द्धनं कासो
श्वासैक्षये चापि पथ्यं पाके च तद्वृष्यः अथ आविकघृतगुणाः आविकं घृतम
तीव्रगुरुत्वाचर्जमेव सुकुमारनराणां सद्य एव वलपुष्टि करं स्यादुष्टजं च

व.ग
२६

पथुनाशकरंच गमंसुपाचितंसर्पिर्वीतपित्तकफापहं यथाक्षीरगुणंमेघी
छागीगर्धभिकाघृतं आष्ट्रंकटुघृतं पाकेशोफकृमिविषापहं दीपनंकफचा
तघ्नंकुष्ठगुल्मोदरापहं पाकेलघ्वाविकंसर्पिनचपितप्रकोपनं कफेनिलेयो
निरोधेशोफेकंपेचतद्धितं पाकेलघूमंवीर्येचकषायंकफनाशनं दीपनंव
दमूत्रंचदैविंघादेशिफघृतं खराश्वघृतगुणाः चाक्षुष्पमग्निहंस्त्रीणांसर्पि
स्पादमृतोपमं वृद्धिकरोतिरेहाग्मोलघु पाकेविषापहं अथहस्तिनीघृत
गुणाः कषायंवद्धविरामूत्रंतिक्तमग्निकरंलघु करेणुजंहंतिसर्पिःकुष्ठकृ

राम
२६

मिविषादिकं आयुर्वृद्धिर्वपुरपिट्टं सौकुमार्यं कशेति व्यायामस्त्रीनिधु
वनकृतश्रांतविच्छेवनंच पथ्यंवालेचयसितरूपेवर्द्धिकेचापिपथ्यंन
न्यत्किंचिन्भवतिपुरुषेसर्पिषः स्वास्त्राकारिषद्वेदागमवेदिभिर्निगारितं
साक्षादिहासुर्नृणांयदैद्यैश्चरसायनायकथितंसद्योजरानाशनं यत्साश्च
तकल्पकांतिमतिभिः प्रोक्तंधियः सिद्धयेतदैकानककेतिकंहतिचयत्प्रा
योमुदेस्पादघृतं वीर्यसुशीतंचरसेविपाकेस्वादुत्रिदोषघ्नरसायनंच ते
जोवलायुष्यकरंचमेधं चक्षुष्यमेतद्घृतमाहुरार्याः ओजस्तेजोवि

व.ग.
२७

हृदिजनयतिसुखदंकातिकृत्सम्पुक्तं पापालक्ष्मीश्रमघ्नं श्वसनकसन
हृज्जीर्णजानज्वरघ्नं शूलघ्नाद्यावर्तशोग्रहणिनिह वज्रान्नाशयत्पाशुपीडां
वातघ्नं पित्तनाशं स्वरकरविषजित्क्षुत्प्रदं चैव गन्धं चक्षुष्यं दृष्णमायुः
स्मृतिधृतिकरणं राजयश्मप्रणाशं रुक्षेक्षीणे च पथ्यं वलिपलितहरं सा
महोषप्रकोपि भूतोन्मादे प्रमते बहुतिमिरकफे स्पादपस्मारहारि स
र्वेषां सर्वदैवप्रथितगुणगन्धसाधुपथ्यं घृतं स्पात् गन्धमाज्यं वस्त्रपूतं मू
त्रवस्तिविशोधनं श्लेष्मलं वातपित्तघ्नं वलपुष्टिविवर्द्धनं पुराणंतिमिर

रामः
२७

श्यासपीनसज्वरकासनुत् मूर्च्छाकुष्ठविषोन्मादग्रहापस्मारनाशनं
महापस्मारमूर्च्छादिशिरकर्णक्षियोनिजान् पुराणंतज्जयेत्तथाधीव
णशोधनरोपणं उग्रगंधं पुराणं स्यादश्वत्थास्थितं घृतं लाक्षारसनिभं
शीतंतद्विसर्प्यग्रहापहं निरामयानां नवयौवनानां कृत्वा गवां यच्छ्रुतिधो
तमद्भिः वन्हो विपक्वं नवनीतनूततं योग्यं घृतं तद्रसराजसेवितां इत्या
युर्वेदमहोदधौ सुखेन कृते घृतवर्गः अथ तैलवर्गः उष्णं विपाके कटुकं स
तीक्ष्णं पित्तापहं वातनिवारणं चक्रिमीनिहत्या दलशुक्रकारी तैलं कि

व.ग.
२६

मिश्रीश्रमकृत्यणाशि कंडुहरंकांति विवर्द्धनं च केशपंचमेधं वृणरोप
णं च तिलेषु जातं मलुमच्च तैलं चालेषु वृद्धेष्वपि पथ्यमेतत् न पित्तशेगेन
च श्रेणि तोत्ये पथ्यं महावातविकारसंधौ तिलोद्भवं तैलमुदाहरंति वात
श्रितान् हंतिसमस्तदोषान् इति तैलगुणाः अथ सार्षपतैलगुणा कंडु-
सर्वीर्यं बहु पित्तकारिकफातिलघ्नं कुरुते निदीप्तिं पामादिदोषापह-
रं च तैलमभ्यंगतः सर्वपसंभवं च कटुसंसार्षपं तीक्ष्णं कफशुक्रानि
लापहं लघुपित्तास्रकृत्कंठकुशार्शवृणजंतुजित् अथ एरंडतैलगुणाः

रामः

२८

एरंडतैलं क्रिमि नाशनं च समग्रशूलघ्नमरुत्प्रणाशि कुष्ठापहं चापिरसा
यनं च पित्तप्रकोपं मलशोधनं च सति कोषणमेरंडतैलं स्वादु सरंगुरु व
ध्मगुल्मानिलकफानुदरं विषमज्वरं रुक्शोको च कटीगुह्यकोष्ठप्रिष्टाम
पंजयेत् अथ रक्त एरंडतैलगुणाः तीक्ष्णोष्णं पिच्छलं विसंरक्तं रंडो भवत्सपि
आमवातगजेन्द्राणां शरीरवनचारिणो एकएव निहंत्वा शु एरंडस्निह के
सरी अथ कुसुमतैलगुणाः कोसुमतैलं कृमिनाशनं च तीक्ष्णं तथा नेत्रवि
नाशनं च खर्जूरं कंडूश्च करोति कोपं त्रिदोषजं चापि वलाक्षजं च अ

व. ग.
२९

य करंजतैलगुणाः लेपात्करंजतैलं तु दृष्टि रोगविनाशनं कुष्ठे च पापामभि
नातां सर्ववातविकारक्षुत् अथ रालतैलगुणाः तैलं सर्ज्जरसोद्भूतं विस्को
टकविनाशनं कुष्ठपापामाकृमिहरं हन्मात् श्लेष्मानिला मयान् आक्षं स्वा
दुहिमं केशपंगुरुपित्तानिलापहं नातुल्यं नैव जंतैलं कृमिकुष्ठविषापहं शो
मंतैलमचाक्षुष्यं पित्तकृद्वातनाशनं आक्षोदं कफपित्तघ्नं केशपंहकश्च
त्रतर्पणं अधोभागिकमेरंदुमन्येषां तैलवत्स्मृतं सर्वधातुरुजाचर्तिविद्
लैः कफघाति च तैलं वर्णकरं लेपात्कंदुखर्ज्ज्विनाशनं इति तैलवर्गः

रसः
२९

अथमधुपुष्पाः कथ्यन्ते चक्षुःशक्तिरुद्विग्लेषप्रविषाहिध्मासमिषितउत् मेहकु
ष्टकमिच्छाः श्वासकासातिसारजित् वृणश्शोधनसंधानरोपणं वातलंलघु
रुक्षं कषायमधुरं तनुल्लामधुना केशा विहोषघ्नं मधुघ्नोक्तं पक्वमाभं त्रिहो
षकृत् शिक्काश्वासकृमिघ्निमेहहृत् क्षाविषापहं श्लेष्मद्रंजलेन संयुक्तं स्खलत्रा
तः पिबेन्न रक्तशोभवति स प्राहाद्वेन न तस्य जायते लेपेहिते रक्तगुदांकुरा
णां प्रहोद्वेले सति मुंच मेधे सर्वो गुरश्चापि रसायनानां कासापहो वापि
मधुप्रयोगः मेहेहि स्यात्फलच्छुर्दिना श्लेहि क्वातिसारे वृणकुष्ठहंता कंडुप्रणा

वा. ग.

३०

शैलघुदीपनानां दिव्यामृतः सार्वमधुप्रयोगः स्थावरं जंगमं वापि कृतिमंचवि
षं हरेत् वलीपलितनिर्मुक्तो रेतस्मिन् प्रजायते क्षतक्षीणहितं चैव पांडुका
मूलरोगजित् सूलकाले हितं चापि रक्ते चापि हितं मधु कंडू कोटरसंछिन्नां
कृष्णवर्णरसंतथा त्वचाकारगदार्तानां तन्मधुत्वापहोषकृत् पाके स्वादु
मधुश्रेष्ठं विपाके दोषसंयुतं तन्मधुस्पातिरुद्धानां वारिणां मदसंभवः कृमि
कीटानां पिप्पलीमधुना मह अश्लेन रहितं स्वादु तन्मधुचापि दोषहृत् इति
मधुवर्गः अपरश्चतुर्गुणाः कथ्यन्ते अथ श्वेतश्चतुर्गुणाः स्निग्धश्च संतर्पणरहं

रामः

३०

णश्चसंजीवनः स्वादुरसः श्वमधः वृष्यश्चपिताश्चशमंकरेति ह्यंतर्विदाहीक
फकृत्सितेशुः अथकृत्सदृशुगुणाः तद्वत्सकृत्सोहिभवेद्रुणेश्चवृष्योभवेतर्प
णंदाहहंता क्षारः सकिंचिन्मधुरोरसेतत्रोषापहारी व्रणशोफकृत्तः पौंड्रको
भीरुकश्चैववंशकः श्वेतपोरकः कोतारस्तापसेशुस्पातकाष्ठेशुश्चिपत्रकः
नेपालोदीर्घपत्रश्चनीलपौरेयकासहृत् इमेताजातयः स्थूलाः गुणान्व
क्ष्याम्यतः परं सुशीतामधुरस्निग्धोद्वहणः श्लेष्मवर्द्धनः अविदाहीगुरुवृष्यः
पौंड्रकोभीरुकस्तथा अन्येतुल्यगुणाः किंचित्सक्षारोवंशकोमतः वंशवत्

व.ग.
३१

श्वेतपौरस्तुकिंचिदुष्मः सवातहा कान्तास्तापसेस्तुश्ववंशकानुगतेमतः ए
वंगुणास्तुकाष्टिस्तुः सतुवातप्रकोपनः सूचीपत्रोनीलपूरोनेपालोदीर्घप
त्रकः वातलाकफपित्तघ्नाः सकषायाविदाहिनः कोशकारेगुरुः शीतो
रक्तपित्तक्षयापहः अतीवमधुरोमूलेमध्येमधुरएवच अग्नेष्विष्टिवि
शेषदृश्रणांलवणोरसः गुरुर्विदाहिविष्टंभीयांत्रिकस्तुप्रकीर्तितः पक्वो
गुरुरसस्त्रिधोसतीक्ष्णकफवाततुत्र फाणितंगुरुमधुरमभिष्यंदिच
वृहणं कफशुक्रहरंचैवपित्तघ्नंचविशेषतः मत्स्यंडिकायाः खंडशर्क

रामः
३१

रायाविमलोत्तरेत्तरस्निग्धः गुरुसमधुरोत्तरविष्यो रक्तपितविनाशका
रीच मावतीशर्कराप्रोक्ता सर्वदाहप्रणाशिनी रक्तपितप्रशमनी छर्द्दि
छीत्तृषापहा रूक्षोमधुकपुष्पोपाणितो वातपितकृत् कफघ्नोमधुरः पा
केकषायोवस्तिदूषणः क्षतक्षयतृषादाहरक्तपितज्वरापहाः स्निग्धवृ
ष्याहिमास्वादुसश्मा रागुदुशर्करा गुडवार्द्धेरया तुल्यावस्ति शोधनपाच
नीः पितप्रशंशनी चैव रक्तपितनिर्वहिणी मधुरशर्करा चैव हिध्मातीसा
रनाशिनी रुक्षविछेदनी चैव कषायामधुरापिच वृष्योः शीतोष्णपितं

व.ग.

३२

शमयतिमधुरोद्वहणः श्लेष्मकाशनिग्धो हृद्यः सरश्चशमशमनपटु
मूत्रशुद्धिकरोति. मेदोवृद्धिविधत्ते शमयति पचनं तर्प्यं चेंद्रिणां हंतै
निष्पाद्यसाक्षादमृतमयरसो भक्षिता चेक्षुदंडः इति हंतनिष्पादि रक्ष
गुणाः कांतारो रक्तवर्णः स्यात्कोशकारस्तथैव चः श्वेतस्तु पौड्रको श्वेत
स्त्रयश्रेष्ठास्तथैश्चः मधुरो मूलभागे स्यात्मध्ये मधुर एव चः अग्रभागे
पुनस्तोयंतस्मात्स्याद्ब्रवणोरसः भक्षयेदिक्षुकं काले भोजनस्याग्रतो
नरः स्वभावान्मधुरोपिषभुक्तेवातप्रकोपनः पत्रपीडुनरसः विहाही

राम

३२

विष्टंभीगुरुरतितरांशेषशतः कफक्लेशंकुर्यात्पवनजननः छर्दिकर
णः धृतः कश्चित्कालं सकलसहमूलाग्रदलनाद्विदाहीतेनायं न भ
वति हि तोयां त्रिकरसः मूलमध्यदलनाच्चतुःक्षणापीयते तु यद्वितु
यां त्रिकोरसः वातपित्तशमनस्तदा भवेत्तर्पणश्च मूलमूत्रशोधनः
अथ गुडगुणाः सक्षारमधुरेति मूत्रबहुलो रक्तस्य संशोधनो मेहो मां
सकरोति पित्तशमनो वातघ्नविष्टंभहृत् श्लेष्माणं जनयेच्च हृंहणक
रो वन्यः सदा स्वास्थ्यकृत् वातघ्नो विषहास्त्रपित्तशमनः सद्यो विरेको

व.ग.
३३

गुडः अथ पुराण गुड गुणाः पित्तघ्नः पवनापहो रुचिकरो हृद्यस्त्रिदोषापहः
संयोगेन विशेषतो ज्वरहरः संतापशान्तिप्रदः विशमूत्रामयनाशनो निज
ननः कंठप्रमेहांतकृत्स्निग्धः स्वादुरसोलघुश्च महः पथ्यः पुराणो गुडः
अथ खादु गुणाः दाहं निवारयति पित्तमपाकरोति तृप्तांश्चि नति विनिहंति
विमोहमूर्च्छं शोषं चिनाशति तर्पयतीन्द्रियाणि शीतः सदा समधरः खलु
शुद्धखंडः अथ शर्करा गुणाः मूर्च्छामोह तृषास्य शोषशमनी दाहज्वर
ध्वंसिनी श्वासछर्दिमदात्ययक महरी हृद्या च संतर्पणा क्षाणे रंतसि

राम
३३

जमहिषीमूत्रवर्गोत्थंतिर्कंतीक्ष्णंलघूस्मंसलवणकटुपित्तलंभे
दिरुक्षं हृद्यंगमंकुमिघ्नंहुतवहजननंकुष्टमेदोविनाशं गुल्मानाहार्च
शूलानिलकफविषजिच्छोफपांडुदरघ्नं मूत्रंतथाष्टादशकुष्टशोथंपा
ंडुदरोन्मादकफामयघ्नं गुल्मोदरांशंसिनिहंतिसेवितंरूक्षंतथोस्मंक
मिषुप्रशस्तं इतिमूत्रवर्गः अथधान्यगुणाः कथ्यतेस्निग्धोवातहरत्रि
दोषशामनःपथ्यःसदाप्राणिनां श्रेष्ठोब्राह्मिषुयष्टिकःश्रमहरःकृच्छ्रादिदो
षापहःगौरश्चासितगौरतोपिनितरांसेव्यःकरोत्युच्चकैःभुक्तःश्वासहरःक्ष

व. ग.
३६

तक्षयहरः कासादिदोषापहः रसेषाके स्वादुः पवनकफपित्तप्रशमनोज्ज्व
रेजीर्णे पथ्यः सकलजठरशोभहरणः शिशूनां वृद्धानां नृपतिसुकुमारानां
तिसुरिनां मयंसेव्यो रसो भवति हिमहाशालिरमलः अन्यपाठे धान्यं वा
पित्तमुत्तमं तद्विरिलं छिन्नोद्भवं मध्यमं ज्ञेयं यद्यदवापितं तदधमं तिः सार
होषापहः दग्ध्वापद्भुविचोपतेयविपिनेयद्वापिताशालयः एते छिन्नभवा
भवन्ति खलु ते विरामसूत्रबंधप्रदाः देशे देशे च ये जातानां वर्णाश्च शालयः
तेषां श्वेतप्रधानो सौत्रिदोषशमनः परः रक्तो भीरुकपांडुरीककलमस्तूर्णो

रामः
३६

महापुष्पकोदीर्घः कांचहायथोसितसितः पुष्पांडुकः पांडुकः तारास्व
स्तपनीयकः शकुनकोलोध्रस्तुसौगंधिकः इत्याद्यासपतंगदूषकयुताह
द्याः शुभाः शालयः सुप्रादीपनपाचनावलकरः सिग्धात्रिदोषापहा शुक्र
श्लेष्मविबर्द्धनारुचिकरः संदीपनास्तर्पणाः पथ्यासर्वगदेहिताः श्रमहरा
क्षुत्तृभ्रमध्वंसकाः श्रेष्ठाव्रीहिषुषटिकाः कलमकारतामहाशालयः
रोचनास्तर्पणाहृद्यादीनाः पित्तस्पपाचनाः पुरवोद्वहणाः पथ्याः नानाजा
तीयशालयः जागरोमधुरोहृद्यः स्वादुः संजीवनोलघुः वृष्योवलप्रदोहन्या

व. ग.
३७

सघृतोसौमलत्रयं राजान्हंकफवातघ्नंस्वादुपितनिवारणं रूपशुक्रमहा
तेजःसत्त्वबुद्धिबलप्रदं धान्येष्टेष्टंषष्टिकंराजधान्यंमांसेवीजंतैतिराजंहि
तत्स्यात् पीनीयेस्यात्कृलमृत्नासमेतंक्षीरज्वादोगवमाजंप्रशस्तंकृल
शालिन्निदोषघ्नोमधुरःकार्ष्णहातया पित्तघ्नं पिच्छिलशुक्ररूपवर्णवलप्र
दः एते शालिगुणाः प्रोक्ताः ज्ञानमाशास्त्रकोविदैः सर्वेवनतृणान्नेचकुष्ट
रोगविनाशनं सर्वमाधिहरंशीघ्रंमुखशोधनमेवचरतिशालिवर्गः अथ
शिंवीधान्यगुणाः उष्मारूक्षतराकषायमधुरपाकेलघुत्वादिका श्लेषा

रामः
३७

घ्रापवनादिपित्तततकाविष्टंभिः सर्वदाः शामाकादिषु धान्यलक्षणमि
दं प्रोक्तं तृणामश्रुतः सम्पदैव लशकसांद्रकगुणैः पश्चात्क्रमः संश्रितः
अथ मुद्गगुणाः मुद्गः पित्तकफापहो वृणहरः कंठामयघ्नो लघुः पथ्यो वा
तविरक्तजंतुषतथा नेत्रामये सर्वदाः नैवाध्मानकरस्तथानिलहरे मंहेन ले
शस्पते मूपा नामपि चोत्तमः स्वरकरो मूत्रामय कृदनः अथ माषगुणाः
मायस्निग्धो चलमलुकरः शोषणश्लेष्महारी वार्ये चोष्णो रुटितिकुरुते र
क्तपित्तप्रकोपं हन्याद्वातं गुरु रतिसरोरोचको भक्षमाणः स्वादुर्नित्यं श्रमसु

व. ग.
३८

खजुषांजीवनीमोतराणां अन्य माषो गुरुभिन्नपुरीषमूत्रः स्निग्धोऽस्रवी
र्यो मधुरोऽति लघुः संतर्प्येणस्तन्यकरो विशेषाद्वलप्रदः शुक्रकफावहश्च
कषायभावान्नपुरीषभेदी न मूत्रलो नैव वलासकर्ता स्वादुर्विपाके मधुरेति
सांद्रः संतर्प्यस्तन्यरुचिप्रदश्च माषैः समानं फलमात्मगुणामूलं च काकांड
फलेनैव अथ अरण्यमाषगुणाः अरण्यमाषा गुणतः प्रदिष्टा रुक्षा क
षाया अविदाहिनश्च वानप्रकोपं प्रशमं प्रयाति नैलाकमेने विभवः प्रदिष्टः
अथ कुलस्य गुणाः कृष्णः कुलस्योरसतः कषायो कटुर्विपाके कफमारुतघ्नः

रामः
३८

शुक्राश्मरी गुल्मनिघ्नरूतश्चसंग्राहकः पीनसकासहारी आनाहमेदोगुह
कीलहिक्काश्वासापहः शोणितपितृकृच्च कफस्पृहंतानयनामयघ्नोविशे
षतोचन्यकुलल्यचोक्तः अथराजमाषगुणाः राजमाषः सरोरुच्यः कफ
शुक्रस्तपितकृत् सुखदुर्वीतलोरुक्षः कषायोपिमहागुरु अथशिंवी
गुणाः रुक्षः कषायोविषशोथशुक्रवलासदृष्टिश्चमृद्धकारः कटुवि
पाकेमधुरश्चशिंवीप्रवृद्धविरामारुतपितलश्च सितासितः पीतकरक्त
वर्णोभवेतयेनैवविधस्तशिंवी अथवनतिलश्चेतकृष्णगुणाः इषत्क

व. ग.

३९

पायो मधुरः सतिक्तः संग्राहकः पित्तकरस्तथोष्णः तिलो विपाके मधुरो
वलिष्टः स्निग्धो वृणोते पित्तपथ्यचौकः हंमो निमेधा जनतोत्पमूत्रः स्त
न्यो यक्त्रेणो निलहा गुरुश्च तिलेषु सर्वेष्वसितः प्रधानो मेधो सितो हीन
रसस्तथाम्बुः अम्बुभाटे हंमो वर्णवृत्ताग्निबुद्धिजनतः स्तन्यो निलघ्नो
गुरुः स्निग्धः पित्तकरोत्पमूत्रकरणः केश्योतिपथ्यो वृणोः ग्राह्योऽथ
तिक्तकषायमधुरस्तिक्तो विपाके कटुः कृष्णपथ्यतमो सितोत्पमूरहि
तो हीनस्तथामेतिलाः इति कृष्णतिलगुणाः अथ यवगुणाः यवः कषा

रामः

३९

योमधुरेहिमश्चकटुर्विपाकेकफपितहारी वृणेषुपथ्यः निलवच्चनित्यं
प्रवृद्धमूत्रोवहवातवर्चीः रण्यैर्याग्निमेधास्वरवर्णकृच्चसपिच्छलसू
लविलेखनश्च मेहोमरुचृट्टहरणोतिरुक्षः प्रसादनशोणितपित्तयोः
श्च अथवेणुजवगुणाः शीतकषायोसरसश्चरुक्षोमेहकृमिक्षेष्मवि
षापहश्च माधुर्यमुक्तोवलवांस्तथैवपिनापहंवेणुयवप्रदिष्टः अथ
गोधूमगुणाः गोधूमउक्तोमधुरोगुरुश्चवत्पस्थिरः शुक्ररुचिप्रदश्चक्षि
धोतिशीतो निलपित्तहारी संधानकृच्छोषकरः सरश्च अन्मपाठेऽस्ति

व. ग.

४०

अथः पाकरसो विपाकमधुरः प्रायेण चामाश्रयो वल्यः शान्तिकरोः सरोरु
चिकरः संधानकारी गुरु शुक्रश्लेष्म विवर्द्धनः धृतिकरः पित्तानिलध्वंस
को गोधूमस्तुमनोहर स्थितिकरः श्वेतो विकारापहः अथ कुसुंभगुणाः क
टुर्विपाके कटुकः कफघ्नो विराहिभावाह हितः कुसुंभः अथ सरसो गुणाः
उक्तस्तथाथा स्वादुरसो निलघ्नः पित्तोत्त्वणस्या कटुको विपाके पाके रसे
चापि कटुः प्रदिष्टः सिद्धार्थकः शोणित पित्तकर्ता तीक्ष्णोऽसवीर्यः कफ
मारुतघ्न स्तथा सितः सर्वपको गुणश्च द्विसर्वप गुणाः अथ तू अरगुणाः

रमः

४०

आटक्पः कफमारुतप्रशमनावीर्येणचोत्सांतथा हृत्पृष्टोदरमारुतामयक
जामंदाभिलं कुर्वते कासश्वासवमातृषाज्वरहराः पथ्याचकंदुरुजापा
माकुष्ठभगंदरेषु न तथा रुच्यासपथ्याभृशं श्यामाकाः कोद्वधाघायेचान्मे
क्षिंविशंभवाः अपथ्यातेन शसंते सुखिनां निरुजं तथा यद्यत्रागच्छति क्षि
प्रंततद्वत्रघुतरं यवगोधूमापाश्चतिलाश्चापिनक्वहिताः अथाटकीपूष
गुणाः आटकीकफपित्तघ्नीदृषत्मारुतकोपिनी तथैव विदलंभोज्यं स्वा
दुविष्टंभित्तुरु दीपनं कफपित्तघ्नं सर्वमेहप्रणाशनं हृद्यं चापि सुखंदद्या

व. ग.

४१

हाटकी शुद्ध पूषकः अथ मुद्ग पूष गुणाः ज्वरहरणवला संरक्त पित्तप्रणाशं वि
हृतिनिपुणास्ति मुद्ग पूष रुस्तं अनिलमपि निहंति स्नेह संस्कार युक्तं शन
घतितनुदाहं सर्वरोगेषु रुस्तं अपगतमलदोषाः प्राणितः क्षीणगात्रास्त
धिकतरतृषार्ता ये च घर्मप्रतप्ताः ज्वलनमुखविदग्धा ये तिसाराभिभूताः
पुनरिह मनुजास्ति मुद्ग पूष स्पयोग्याः अथ कुल लय पूष गुणाः वीर्ये चोष्णो
कुलस्थाः कफपवनहराः पित्तरक्तप्रदाश्च पाके म्लानाश्वासका सोहर हृदयशि
रोवस्ति शूलापहास्युः मूत्राद्या तत्र मेहाश्मरिभृशहममाः शुक्रविच्छेदनाश्च

रामः

४१

श्रेष्ठादुर्नामकुष्ठश्चपथुगुरजकृद्रुल्मतूनीगदेषु अथमसूरयूषगुणाः मा
सूरालघवीतिरुक्षविषदाश्चाक्षुष्ममूलग्रहाः श्लेष्मापितनिवर्हणारुचि
करावातामयः कारकाः विष्टंभंजनयंति कोष्ठधमनं कृच्छ्राश्मरीछेदकाः
सर्वेपितविकारजेषुगदिताहृद्याचमाधर्यकाः अथकलापगुणा प्रभूत
वातंकुरुतेतिरुक्षः कफापहः पितहरोनितानं रुचिप्रदः शूलकरोनराणा
मामानुवंधीकथितः कलापः इतिसुखेन कृते शिंवीधान्नगुणः अथचण
कानोगुणाः शुष्कचणकगुणाः रुक्षावातकराः प्रमेहश्मनाः कृच्छ्राश्मरि

व. ग.
४२

छेदनाविद्धेदंजनयंतिपितृमना आध्यानरोगप्रदाः कंठध्वंसकराः सुभक्षसुख
दाः शुष्कारुचिछेदनावर्णकरा विशुष्कचणकाः पुंसश्चनैतेहिताः अथ आर्द्रक
गुणाः आर्द्रादृष्यतमाकुल्यास्तेभ्यस्तारुचिकारकाः वातपित्तहराः शीतामूत्रा
हृच्छुनिवारकाः अथ भार्जितचणकगुणाः लघवोभृष्टचणकाः भ्रमक्लमह
राः पुराच्छर्दिघ्नारोचनानिद्रासुखपुष्टिबलप्रदाः अथ कृष्णचणकयूषगुणाः
असितचणकयूषोदाहनाशंविधनेप्रचलतरसुहृद्यंसर्वमेहप्रणाशं दह
नमरिचयोणदातरोगापहारीविषक्कः सर्वदोषंनिहंति अथ श्वेतचणकयू

रामः
४२

षगुणाः पित्तघ्नश्च कश्चेतश्चैवातप्रकोपनः वलकृन्मलविष्टं भ्रमं द
नेश्चापि नाशनः इति सुखेकृते धान्यवर्गः अथ पक्वानगुणाः लघुरुचिक
रकाया फेनिकातिप्रशस्ता चलवतिलघुपाका छदिनाशं करोति विहलति
सुखधर्मचाह्य पित्तं विहाहं जठरभरणयोग्यः चारुगोधूमयुक्ताः इति गो
धूमफेनिका गुरुवो हृहणास्त्रिधा चलशुक्रकराः पराः गोधूममोदकगुणाः
तोषाज्येन विमर्दितां सुसमितां कृत्वा सुतंतुस्तथारवंडाज्येन पचेद्दुताशनम्
दो कृत्वा सुगंधेततः कर्पूरैर्मरिचैः समेतमथ वा वासश्चतुर्जातकैः पुष्पालं

व.ग.

४३

वमितिद्रंतिमुनयोनाम्नामहामोदकं वृष्णास्तकं हर्षकरावलाग्निसंवर्द्ध
नाप्रीतिरुचिप्रहायकाः वातंचपितंप्रहरंतिभुक्ताः सन्मोदकामोदकरात्तश
णां मोदकोगुरुतरेतिवृष्णकः श्लेष्मकश्चिरविपाचिकस्तथा मंदवन्हिज
नकोयकोऽभृन्मायमोदकइहातिपुष्टिहः मोदकागुरुवोवृष्णाः श्लेष्मला
चिरपाकिनः मंदानिंचप्रयच्छंतिशालिगोधूमजास्तथा इतिभाषशालिमो
दकः शमयतिबहुपित्तं श्लेष्मकोपंकरोतिजनयतिजठराग्निंवातरोगंनिहं
ति सुरतजनितरवेदंतक्षणादेवहन्माहमृतफलमुदारंचारुअंसंतिवैद्याः

रामः

४३

अमृतफलगुणाः अथतिसाकलीगुणाः अमृतरसाख्यं भक्ष्यंतिलतुलितं
खंडघृतपक्वं शमयत्यग्निं सिसृक्षुः नहरति सवातं तथापि न्तं अथकपूरवटी
रुच्यावत्सामलवलकरीहृद्यगंधास्थिरा च तेजोवर्णास्थिरवपुः करीशुक्रवृ
द्धिं करोति मेहोदृद्धिं जनयति तं पित्ररोगेषु शस्तं सर्पिः पक्कागुडमधुसु
ताचैतया संप्रयुक्ताः कर्पूराद्या विगलति भलिकाराजयक्ष्मापहं च्चीः विश्व
स्येवाहितकरजनाल्हादनी भक्षणीया अथ घाशीगुणाः चारिकेंडुरिका
पूषवटिकादयः दृष्णकारोचकावत्सामगुरवः सुः स्वयोनिवत् दृष्णारोचक

व. ग.
४४

शीपनीवलकरीगुर्वप्यभिष्यंदिनीप्रायस्तर्पणकारिणीरसवतीश्लेष्माणमा
विभ्रता घोरानाहविवंधतुंगुल्मशमनीपितास्त्रविच्छेदनीस्नेहेनापिसु
पूरिताचसततंसंभेदयेदुरिका अथघृतपूरिगुणाः घृतपूरंवलकरंष्ट
प्यंमधुरशीतलं हंतिवातंरक्तपितंश्लेष्माणं चविशेषतः अथखर्ज्
रक्षीरगुणा क्षीरखर्ज्जस्त्रिगन्धाशुक्रमांसवलप्रदाः वल्गारतिक
रीहृद्याच्छार्दिरोचकनाशिनी अथक्षीरवडोगुणा सुस्निग्धावटिका
चदुग्धमृदिताकांतिप्रदाः सौख्यदा वल्गातृन्त्रिकरीश्रमप्रशमनीमंदा

रामः
४४

नयेदुर्जर रक्तं पित्तं च नित्यं श्रमयति सततं भक्षणं तुष्टिदात्री प्रोक्ते
यं वटिका घृतं क्षुतमतीकामाग्निसंशोपनी अथ क्षीरवटी सुस्निग्धाक्षी
खटिका कांति सौख्यवलप्रदा तृष्णाकाशश्रमघ्नी च दुर्जर तु विशेष
तः अथ माषवटी गुणाः गुरुवो हृहणा वृष्यारुचिशुक्रवलप्रदा वा
तघ्ना स्तैलपक्वा स्तैवटकामाषसंभवाः मुद्गजातास्तु किंचिद्व्रघ
वोरुचिकारकाः दुर्जर गुरुवोरुक्षौश्वणकादि कृताश्च ये कांजि
केतुविति क्षिप्त्वा वटकामाषसंभवाः वातघ्नाः श्लेष्मका हृषाः कफ

व.ग.
४५

पित्तप्रकोपनाः राजीचूर्णविमिश्राकफपवनहरोरोचनादीपनीस्य
नर्मंदानिध्वंसकर्त्रीपवनविषहराजीर्णयत्नज्जातं चिंचातोयैर्वि
मिश्रागुडलवणयुतापित्तनरक्ताग्निहंत्रीतृष्णामूर्च्छामिघातज्वरपवन
हराक्षद्वेगसहंत्री इति रायवटीगुणाः अथ कठीपकोडा नक्रं।
कोमलशृंगवेरकलिकाकुसुंवरी संयुतं युत्पावर्तितमर्द्धशेषमुपरे
भांडे सुधूपयते कृत्वा तत्र मनोहरांश्च वटकांस्तेषां रुचिर्माद्वर्त्तवा
दुःसौरभमुद्बुहं त्वहरहस्तं वेदविश्वेश्वराः अथ कोलावटी कूष्मांड

राम
४५

कार्द्रमरिवैजीरकसिंधूत्यमेथिका सहितैः पिष्टैर्माषदलोत्थैर्विहिताव
टिकाश्च वटिकाश्च अथमाडागणाः श्लक्ष्णंगोधूमचूर्णैर्नुमिदं स्वादुतो
येन सितं संमर्द्य सुंदरीभिर्घनकरलुनितं गोलकं सस्मपिष्टैः अंतः पा
त्रे सुतप्ते कस्युगरचितामंडकाश्चेतदीर्घानि क्षिप्त्वा भाजने ते चि मिचि
मिचि मितः श ह्यंतः सुसिद्धान्ते भोज्या भक्ति युक्तोपरि घृतसहिता मुद्गस
पैर्विमिश्रा आटवैर्वा मसूरैर्घृतपिशित रसेर्जा गलानूपमांभैः कासे
वासीतपूर्वे ब्रह्मरूपगमुखे भोजनं नित्यपथां रत्रौक्षी रज्य युत्तपाललि

व.ग.
४६

तनरपतेमंडकाग्रीष्मकाले गोधूममंडकारुचालघवश्चोश्मशीपताः
मंडकामंडिकाश्चैवपथ्याअंगारपाचिताः अथअंगारवुडीगुणाः अ
सुष्णामंडकापथ्यागुरुवश्चातिशीतलाः कुक्कलकर्पूरभ्रष्टाकट्वंगार
विपाचिताः रक्तघ्नीपितकोपघ्नीस्वादुर्मरुतनाशनी हंहणीशीपनीवृ
ष्यागोधूमंगारपाचिताः हिंग्वाजाजीमरीचैलवणपटुतरेराईकैः पू
र्णगर्भः स्निग्धः स्वादुः सुगंधः परिमलबहुलः कोमलः कुंकुमाभः भग्नो
दंतांतरालेचुरुमुरुकुरुतेअकशहोयथास्याद्वन्यानावेमुखान्तः प्र

रामः
४६

तिशतिवटकः कांतयाप्रीतिदत्तः अथशालिदहौ वडागुणाः शालि
पिष्टदधिरवेडसंयुतादघ्नएववटकस्वनातः घोरवातशमनोरुचिप्र
हः पित्तशमनमपिहंतिद्वारुणं अथवेटमीगुणाः दुर्जरंचणकीहीनांवहि
माद्यकरंपरं लघुरुच्यग्नजननंविधांन्माषादिपूरणं मधुरंमधुरम्लं
चतदेवप्रकरोतिच कफजननंचाणकः पूरणस्मृतं अथगोधूमवेट
नीगुणाः गोधूमचूर्णं घनवेष्टितमाषमुद्रपिष्टं सुपक्वमिति वेष्टनिकवदं
ति तंभक्षयन्नतिवलंलभते मनुष्यस्तेलेनवासहघृतेन सुगंधिनावा अ

व. ग.
४७

यतैलादिपक्वनिषेधः तावद्दुर्गन्धभक्ष्याणां स्पृष्टेतेश्चाद्यन्तेपि च उष्णो-
त्सासर्पिषाश्नातायावन्नागरपाचिताः गुडगोधूमकैर्मिश्रितैलपक्वैर्नभ-
क्षयेत् करोति श्लेष्मपित्तयत्मारुतं चापकर्षति अथ पापदुग्णाः लघ-
वः पर्णदारुचाः कफघ्नाः शालिसंभवाः अथ क्षीरगुणाः विष्टंभीपायसं-
वल्गुमेदः कफकरं गुरु अथ त्रिचुडीगुणाः कफपित्तकरी वल्गुशर-
निलनाशिनी अथ वातवदेगुणाः तैलेन पक्वा वटिका च शालिजाः सुदु-
र्जशरो च कटुसुभक्ष्या कफत्रकोपंजनयन्ति सद्यो विशेषतः कूरवटाश्च

रामः
४७

जीर्णः अथ सातू गुणः सक्तवो हृहणा वृष्णा तृष्णा पित्तकफापहाः पीता
सद्यो बलकरः मेदिनः पचनापहाः अथ तंदुल सातू गुणः संधानकृतिष्ठ
मामे तंदुलं कृमिमेहनुत् रुजरोति स्वादुरसे हृहणा स्तंदुलोद्भवः इति मुखे
न कृते न वर्गः अथ फलानां गुणः अथ अनारः त्रिदोषशमनं पण्यं वृष्यं
मधुरशीतलं कर्धरोचकतृष्णाघ्नं शोफपित्तज्वरापहं राहपितास्त्रशमनं
सर्वरोगविनाशनं बलवर्णकरं हृद्यं सुपक्वं दाडिमीफलं अथ अम्लं अम
लं मधुरं कषायगुणभृदि दृडि रुतं रसं वीर्यं संशमनं समीरहरणं पितापहं

व. ग.

४८

दीपनं किंचित्संग्रहणं कफस्य हरणं प्रायो विपाके पुनः विरयात्तारसर्वा
र्यपाकविभवैरेवं गुणा द्वादशिमी अथ मुनक्का गुणाः चक्षुष्यारक्तपितंश
मयतिघ्नधुराशीतवीर्याविपाके स्वादुः स्निग्धा कषायागुरुरतिचतुष्पात्रे
षट्शोषापहं त्रीः द्वाक्षाक्षीणेश्वरानामपहरति वमीश्वरसकाशज्वरार्तीः
तिकास्पत्वं मदं च प्रवरतरफलेषूतमाशुष्कपक्का द्वाक्षासेवतुधातुवृद्धि
जननी संनर्पशोषापहातृस्मार्तिः अधिनी समीरशमनी हृद्या मयध्वंसिनी
पाके म्लासुरसारसेन मधुराशीता च वीर्येण सा संपक्का विहिता ज्वरे च क

रामः

४८

फजेविरामूत्रसंशोधनी अथविजौरागुणाः त्वक्किताकटुकाकफहृ
मिहरास्त्रिधातिलध्वंसिनीमांसंहणगतपित्तशामनं वृष्यं महादुर्ज
रं अम्लं केसरमग्नितृद्धिजननं सश्वासकाशपहं हि ध्माच्छर्दिषास्य
जाठ्यकरशीतन्मातुलुंगोद्भवं अन्यपाठे चेतोहारी प्रथयति कटुका
मम्लतांचापिधत्ते हृद्गुल्मशूलतिगुल्मश्च सतकफहरः स्त्री हजार्तिप्रहंता
वीर्योदशोसिकासगुहणिमयहरत्यग्नि कृत्वा च नीयसंधत्ते रक्तपित्तं
रुचिमतिकुरुते केसरोमातुलुंग्याः सिंधुत्येन घनागमे च सितया काले

व.ग.

४९

शरत्संज्ञके हेमंते खवणार्द्रहिं गुमरिचैः सिद्धार्थतैलान्वितैः एतैस्ते शिशि
रेमधावपि सुतैर्ग्रीष्मे गुडो नार्चितं वैधेर्भूमियमा तुलुंगमुदितं सर्वत्र साधा
रणं अन्मपाठे मातुलुंगफलकेसरो घृतः सिंधुजं मरिचसंयुतं मुखे हं
निवातकफरोगमास्पगं शोषमास्पजडतामरे चकं अथ जंभीरी निष्ठ
गुणाः जंवीरमम्लं रसतो विपाके वातापहं पित्तकफप्रदं च अन्नस्पपा
कं त्वचिरेण कुर्यात्सुरोचनं वह्निविवर्द्धनं अथ करणानिष्ठगुणाः क
टुकमधुरमम्लं सुप्रतीकं रसेषु रुचिकरमुदराग्निदीपनं वातहारी निह

रामः

४९

निकफसमीरंपितमाहंतीवीर्यकरणफलमतीहंवातपित्तंविपाके अथ
कागदीगुणाः निंबोः फलंरोचनमग्निवृद्धं करोतिपित्तचसवातरक्तं अचा
क्षुषंश्चेकरंविशेषात्भुक्तस्पृष्टकंकुरुतेचसघः निंबूकंकृमिसमूहनाश
नंतीक्ष्णमस्रमुदरग्रहापहं वातपित्तकफश्रुतिनांहितंनष्टधान्यरुचिरे
चनंपरं त्रिदोषसद्योज्वरपीडितानांदोषाश्रितानांविषविह्वलानां मल
ग्रहेवद्धग्नेपित्तचुविस्त्रिकायांमुनयोवदंति शर्करारससंयुक्तंयःपि
वेन्निंबुजरसंविशूच्यापरमशस्तमुपदिष्टमिषग्वरे अथनारंगीगुणाः

व. ग.
५०

नारंगस्य फलं वलं च कुरुते सुस्वादु हृष्यं लघु श्रेष्ठं वह्नि करं विहा हश मत्तं मुका
त्रपा कप्रहं सर्वा रोचक नाशनं श्रम हरं वातापहं पुष्टिदं कापि प्रतिभक्षि
तं च कुरुते किंचिद्विकारं नृणां ईषद्रसे मधुरशीतलमम्ल तिकं वीर्योद्ग
माच्छमनदीपन पाचनं च आवेदयंति कफ हृद्दि करं विपाके नारंगकं
फलमुदारधियो नरेन्द्रः अथ मधुवाकडी गुणाः रसे विपाके मधुरा च ह
द्यापित प्रकोपे विलयंति मांघे हाहज्वर भ्रांति विनाशनो यं प्रोक्ता श्व वै
द्ये मधु कर्कटी च अथ कहली फल गुणाः मोचं स्वादुरसं विपाक मधुरं

रामः
५०

वीर्येणशीतेज्वरं पित्तघ्नं त्वनिलापहं गुरुतरं पथ्यं च मेदानले सद्यश्च कविव
र्द्धनं क्लमहरं तृष्णापहं शोणितिरं दशान्नातिः सुखदं कफामयकरं संतर्प्यणं म्रा
णिनां अनालिपरफलगुणाः स्निग्धं स्वादुरसं पिपाकमधुरं हृद्यं जडं दुर्जरं
पित्तघ्नं कृमिवर्द्धनं मदकरं वातामयध्वंसनं आमश्लेष्मविकोपनं प्रश
मनं बह्नेः श्रमध्वंसनं कंदर्पस्वचलंददाति नितरांतनालिकेरीफलं अ
थनालिकेरीदकगुणाः सुखादुरूक्षलघुदीपनं वृष्णशीतं तद्वातपित्तहरवस्ति
विशुद्धहेतुः स्यान्नालिकेरीरसलिलं शशिकांतिपथ्यं पित्तज्वरस्य विषहारि

व.ग.

५९

वहंति वैद्याः अथ करमयूरगुणाः मध्यं मध्यतरं स्वादु किंचिदस्त्रं सुरेचनं
वातघ्नं मुखवैरस्पृशानं वह्निदीपनं अथ हरीतकी सेवनप्रकारगुणाः श्रे
ष्टा शालाक्यतंत्रे कफपवनहरा दीपनीपाचनीया शूलोदावर्ति गुल्मज्वरगृह
गृहजान् कुष्ठपांडुप्रमेहान् श्वासातीसारकासाश्मरिजठररुजोनाशयत्या
मुराजन् सेयं पायादपायात् सकलसुखकरी सर्वदा वारुपथ्या पीयूषं पित्ततो
विहंगमपतेये विंदवो विच्युतास्तिभ्यो भूदभया दिवाकरकरश्रेणी वदोषाप
हा कालिंदी ववलप्रहर्षजननी गंगे वशूलिप्रिया वन्दे हृदयिकरी घृताहुतिरि

रामः

५९

वक्षोणीवना नारसा शम्भुजीवनवृद्धिदास्मृतिकरी निःशेषजाद्रापहारे
गङ्गाचरसायनीहितकरीकृष्णश्मशानेदिना शस्तास्तंभनरेचनानिज
ननप्रायेषुयापाचिनी सात्वापातुहरीतका क्षितितलेहृद्यानिसंश्लेषसा सं
हारिणीस्पाहृदयामयानांसंसेवकानांहितकारिणीस्पात् अनेकयोगैः
विभिः कृतासाशिवाशिवंतत्प्रकरोतिनित्यं श्रीमेतुल्यगुहांससैंधवपुतां
मेघावनदावरेतुल्यांशर्करयाशरघ मयाश्रंढ्यातुषारागमे पिप्पल्या
जिशिरेवसंतसमयेग्रीष्मेमयापमियाःसिताःप्राचृपत्वलांभसिनक्षौद्रे

व. ग.
५२

णसंयोजितोरजःप्राप्यहरतकीमिवगरान्नश्नंतुतेशत्रवः अद्याप्यमरताव
संतसमयेक्षौद्रेणसंयोजितोग्रीष्मेऽववायप्रियाःसित्ताप्राचृषिपल्वलांभसि
नवेकूपोदकद्वेषिणःकदस्त्रोस्मरताशरद्धिभुजोहेमंतनिद्रालसाःशीतां
भःपरिगहिनस्तुशिशिरेनश्नंतुतेवैरिणःद्राक्षानियोज्यविधिनाद्विगुणा
शिवायाःसंचूर्णचाक्षफलमानमितंत्रभातेकल्याणकारकमिदंवटकं
नगेयःसंमेवतेभवन्तस्मपितनाशःहृद्दोगरक्तविषमज्वरपांडूवाताकु
ष्ठानिकासकमलारुचिमोहमुरब्धाःआनाहगुल्मपित्तकप्रभवाःविकाराः

रामः
५२

सर्वेपितेविलयमाशुसुखेनयांति कामलापांडूहृद्दोगदुर्नामोदरगुल्मजि
न् शोथानाहविवंधघ्नीप्रयोज्यासगुडाभया हरीतकीरसायनीममीररक्तशो
भिनीवृत्तानिद्रापनीतथात्रिदोषशूलकषानाशिनी कषातुवरम्लाचतिका
कटुरसान्विता अतःपंचरसाःपृथ्याःलवणेनविवर्जिताः अम्लभावान्न
षेद्धानंपितंमाधुर्यभावतः कफंरुक्षकषायत्वात्रिदोषघ्नीतथानया तस्मा
यांमुखशोषेचहनुस्तंभेगलग्रहे नवज्वरेतथाक्षीणेगुर्विण्णानचशस्पते
वातानुलोमनीहृद्याचेन्द्रियाणंप्रसादनी संतर्पणकृतान्दोषान्प्रायोहन्वा

व. ग.
५३

दृशतकी हरस्पभवनेजाताहरितात्वस्वभावतः हरतेसर्वरोगाणांतेननाम्ना
हरीतकीमनुष्याणांमातेवहितकारिणी माताविक्रियतांयातिनोददस्वाहरी
तकी हरीतकीहेहभृतांहितास्यान्मातेवचैषाहितकारिणीच परंकदाचित्कु
पितारचमातानकुप्यजेचांतगतागताहिपथ्या दीपनीपाचनीमेध्यावपसः
स्थापनीपरा रसायनीचक्षुष्यावलबुद्धिस्मृतिप्रदा कुष्ठवैवर्ण्यवैश्वर्यपु
रणविषमज्वरान् शिरोक्षपांडुहृद्रोगकामलाग्रहणीगदान् सशोषशोफा
नीसारमेहविषक्रिमीन् विबंधश्रोतसांगुल्ममुरुस्तंभमरोचकं हिध्माध्मा

रामः

५३

पुप्रहर्षेविपुलंदरातिफलाधिराजः सहकारएव आम्रं पाकस्य काले मधुर
मिहरसंचेषदम्लंच हृद्यं रेतो हृद्भिर्विधत्ते शमयति पवनं पाचनं हीपनं च
आनंदं संदराति प्रतिदिशति बलं वीर्यतः सुश्रुताद्या विख्यातां सर्वलोके
ह्यति तक्कं दुर्जयं कोर्तयंती अथ कपित्थगुणाः आमं कंठहरं कपित्थम
धिकं जिह्वाजहत्त्वप्रदं तदोषत्रयकोपनं विषहरं संग्राहकं रोचनं पक्कं
स्वासमविक्रमश्रमतृषाहिध्मापनोदक्षमं सर्वग्राहिविषापहंच कथि
तं सेवंततः सर्वदा अथ पनसगुणाः दुर्जरो मधुरस्त्रश्च वातपित्तप्रणा

व.ग.
५५

शनः वातपित्तकरश्चैव गुरुर्महानि कारकः अथ चिरैर्जिगुणाः मधुराहृदि
णीवृष्णापित्तलात्वशुषप्रदाः पित्तघ्नीस्वादुहृद्याचमज्जाताहृगुणोत्तमाः अ
थर्ते फलगुणाः कषायमधुरोरुक्षः कटुकः श्लेष्मकारकः संग्राही दुर्ज्जरोजि
क्काजाडाकारीजटो गुरुः अथ करमर्दगुणाः करमर्दोत्तिमधुरः सुपक्वोस्त्र
रसंतथा वातपित्तप्रशामनः श्लेष्मकृमिविनाशनः अथ अमिलीगुणाः अ
म्लिकायाः फलंपक्वं रक्तपित्तकरं त्वक्पक्वत्वात् कषायोष्णं कफजं त्वनिलाप
हं अथ निलावागुणाः भूतान्तकस्य त्वड्मांसं हृहणं स्वादुशीतलं तदस्वा

राम
५५

षेविषमपितृशिरोविकारेनासाप्रवृत्तरुधिरेचविशेषतस्तु अथतुंबीफलं
गुणाः तुंबीफलंक्षेमकरंचजिह्वातिमारग्रहणीपुशस्तं मूत्रावरोधंकु
रुतेतितीव्रंविशेषतोरक्तसमीरणंच अथराजकोशातकीगुणाः शिरा
कोशातकीपितृशुतृडाहविताशिनी मेहेहितासदासेचपितृच्छादि
विनाशिनी इतिसुखेनकृतेफलवर्गः अथशाकानांगुणाः फलवर्ण
गतंशाकमशुष्कंतरुणंतवे पत्रंपुष्पंफलंनालंकंदंसंस्वेदजंतथा
शाकंषड्विधमुद्दिष्टं सर्वविद्याद्यथोत्तरम् सर्वशाकमजाप्रेयमचाक्षु

व. ग.
५७

पुष्पमयोरुषं अथचौरादगुणाः शीतोरुक्षोलघुरतितरं रक्तपित्तापहंता
स्वादुःपाकेभवतिचरसेस्वादुरेवातिहृद्यः हन्यात्वाधिविषजविषजां
श्लेष्मावातप्रकोपं सद्यो मज्जामयविघटनस्तंदुलीयोतिपथ्यः रसेविषा
केमधुरेति शीतोरुक्षास्तृषारेचकनाशनश्चसदाहपितंरुधिरंविषं च
विशेषतोहंतिचतंदुलीयः अथवयुशाकगुणाः वायुवह्निकरेशसेचम
धुरः पित्तापहचाक्षुष्पः त्विधोवातविनाशनः क्लेशमहरकुशदिदोषापह
ः वर्चोमूत्रविशोधनः प्रशमनः श्लेष्मा मयानां तथाशकानामपिचेत्त

राम
५७

मोलघुतर पथ्यः सदा प्राणिनां वास्तुकेषु च सर्वेषु शस्यते कंठवास्तुकं चि
ह्निवास्तुकवद्भेयाततो नूनान किंचन अथ चिल्ही वस्तुकगुणाः दोषश्च
मनःसंहीपनः पाचनश्चाक्षुष्यो मधुरः सरोरुचिकरो विष्टं भिशूलापहः व
र्चो मूत्रविशोधनः स्वरकरः स्निग्धो विपाके कदुर्वास्तुकं सकलामयप्रश
मनं चिल्ही तदेवोतमा अथ शिग्रशकगुणाः कफस्य वातस्य शमं करो
ति उल्लंघयित्तस्य करोति निकर्ता हृद्यं कृमिघ्नं च सुरोचकं च आध्मानविष्टं भवि
नाशनं च अथ राईशकगुणाः राजिका कफसमीरहं त्रीरोचनाग्निजननी

व.ग.
५८

रथान्विता कंठहृक्किमिविताशतकर्चीउल्लवीर्ममपहंतिचशूलं अथसौ
कगुणाःशतपुष्पामवान्ग्रीशूलगुल्मोदरापहा हीपनीचविशेषेणकिं
चित्तितत्रकोपिनी अथधनीजागुणाःसुगंधवानपितघ्नारुच्याज्वरेहि
ता व्यंजनालंघकताशीतासाद्रौकुलुंबुरुस्मृता अथपरवलगुणाः वल्मा
हृष्माचकंठ्याकफ् पवनहरास्याच्चिह्नेषुशस्तालघ्वीमूत्रामिधातव
शमनवमनेस्यातथाकृच्छ्रहंत्रीपितोद्रेकेचरकेविषमविषहरीहीपनीशा
कश्लेशापत्राणांराजवह्व्रीफलमतुलबलंधानुष्टाद्विकरोतिअथकुशुभ

राम
५८

बंधकृत् अथ ककोडागुणाः कर्कोटकं फलं गुल्मशूलपित्तकफापहं विहो
षमेहकुष्ठमीषत्मधुरतिककं कासश्वाशज्वरहरं मारुतघ्नं परं लघु अथ
मूलीगुणाः किंचित्क्षारं सति कंकटुकरसयुतं मूत्रलं दोषहारी श्रेष्ठं गुल्म
क्षये च प्रवलतरमहाश्वासकासामयेषु कंठश्रेष्ठं स्वराणामयहरति रुजं
नेत्ररोगापहारी स्याद्देववालमूलं महदपि विहितं स्निग्धपाकं समीरे अथ सू
रणगुणाः रुच्यो दीपनपाचनः कृमिहरो मंदानले दीपनो हृद्यः श्लेष्महरो ल
घुर्वलकरो दुर्गामुनिर्नाशनः अक्ष्णीनां मूषिपाटवं प्रकुरुते सश्वासकासाप

व. ग.
६०

हंचक्षुष्योपिचशूरणः स्मृतिकरोहसाश्वशूलापहा अथकीठाभटागुणः
तितं सुतीव्रं मधुरं रसास्त्रं वातापहं पितविनाशनं च श्लेष्माकरं रेचनपाच
नं च कीठाभटं चाग्निकरं नराणां अथ पिंडोत्तुगुणाः भूकंदस्वतिवातलो
बलकरः श्लेष्माणामुत्साहयन् विष्टभीगुरुमेदसोपिविषमो वाताप्रयोदीपनः
मेहं कुष्ठरुजं करोति सततं तद्वातरक्तं महत्पिंडालुक्कमिहृच्छुकोष्ठशमनः
पित्तामयध्वंसकः अथार्द्रकगुणाः आर्द्रदीपनपाचनं रुचिकरं वृष्यं कटु
संसारं स्वयं मेदकरं कफानिलहरं शोकापहं शूलजित् जिह्वाकंठविशे

राम
६०

धने सतवर्णं पथं सदा भोजने निवृत्तो यविमर्दने रुचिकरं संहिपनं सारणं बालं
स्य नार्तवे जीर्णं व्याधितं कृमिभक्षितं कंदं विवर्जयेत् सर्वघो वासम् कनरो हति
कुमुदोत्पलपद्मानां कंदामारुतकोपना अथवाही कंदगुणाः कषायपि
तशामना विपाके मधुरहि मा हृद्याः कफहराः कंदाः कटुकारसपाचनाः सेह
कुक्कुमिहरा वृष्या वत्सारसायनाः अथ कलिंगतरवृजगुणाः सर्वदोषकरं हृद्यं
पथं रेतो विकारिणं दृष्टि शुक्रक्षयकरं कालिंगं कफवातकृत् अथ कोह
डागुणाः वृष्यं वर्णकरं चलोपजननं पितापहं वातजित् मूत्राघातहरं प्रमेह

व.ग.

६९

शमनं कृच्छाश्मरीच्छेदनं विण्मूत्रग्लपनतृषार्तिशमनं क्षाण्णंगृष्टिप्रदं कू
ष्मादं प्रवरं वदंति भिवजो बह्वी कलानां वरं अथ खीरागुणाः मूत्रावरोधशमनो
बहुमूत्रकारी कृच्छाश्मरीप्रशमनो विनिहंति पित्तं पथ्यः स शोणितसमुत्प
णपित्तशो गे विल्मापहं विषुहितं तसु दाहरंति एव रूकं पित्तहरं सुशीतं मूत्रा
मयध्नं रूचिकारकं च स श्वासकासोदाहोपशमं प्रशस्तं पित्ते च शो गे कफशे
गवर्ज्यं बालुकाणि च सर्वाणि द्रजं शणिगुरूणि च मंदाग्निं च प्रकुर्वंति रक्तपित्त
कराणि च इति बालुकगुणाः अथ सिंहनीगुणाः अथ सिंहनीगुणाः सिंदि

शमः

६९

नीवातशमनीवृष्णामधुरशीतला रक्तपितेचदाहेचपित्तानीनांप्रशस्यते
अथकमलकंदगुणाः कुमुदोत्पलपद्मानांकंदगुणतराहिमाः मधुराश्च
कषायश्चपित्तसृग्दाहनाशनाः अथकमलनालगुणाः शीतलंरक्तपित
घ्नंदाहज्वरहरंपरंमृणालनालंवृष्णं चक्षुर्घोक्तुर्दिविनाशनं अथसिंहा
दागुणाः शृंगाटकः शोणितपित्तहारिलघुः सरोवृष्णतमोविशेषात् त्रिदो
षतापभ्रमशोषहंतारूचिप्रदोमेहनदाघहेतुः अथकसेरुगुणाः हंस्पन्न
पित्तमरूचिंवमिदाहमोहतृष्णामदक्लमहरंमधुरं चशीतं कंठास्पृशोषशम

व. ग.
६२

नंगुरुरक्तपित्तेश्वाणेचपित्तमनिवारिकसेरुकं स्यात् चित्हीवास्तुकवद्गेषा
संग्राहिगुरुचातला काकमाचीत्रिदोषघ्नाचांगेशकफचातजित् वातह
शीपनीफंजीभारंगीकफचातहा मधुरेकफचातघ्नोकोसुभंसर्वरोगहृत् वर्षा
भूर्वातपित्तघ्नासिद्धीर्थकफचातहृत् कृमिपिष्टकफध्वंसीशीपनःकफमर्दक
ककोटकंसवान्तार्त्तकंपटोलंकारवेदत्रकं कुष्ठमेहज्वरश्वासंकासमेहक
फापहं सर्वदोषहरंश्लेयंकृष्णाडुंबस्तिशोधनं राजकोशतकीतुंबीकफमत्सु
प्रपित्तहृत् त्रपसंचालकंवातश्लेष्मलंपित्तनाशनं कालिंगंतुल्यकंवातपित्त

राम
६२

हृच्चकसेरुकं शुभिमरिचपिपत्माः कफवातहरमता गुल्मशूलविवंधघ्नौ
सैधवंचत्रिदोषजित् हिं गुवातकफापह यवानी धान्यकंजीरंवातपित्त
कफापहं सौवर्चलं विवंधघ्नं सैधवंचत्रिदोषजित् एतैः स्तुतं संस्कृतं पक्वं भ्र
ष्टं जंजनसौरभं पेयादिकंच कंठ्यादीन् सर्वदोषा अपोहति इति सुखेन कृते
फलशकवर्गः अथ शिग्वरिणी गुणाः अर्द्धौ गकं सुचिरपर्युषितस्य दध्नः
खंडस्मरौ डशपलानि शशिप्रभस्य सर्पिः पलं मधुपलं मरिचा द्वैकवर्ष
लापला द्वैमपिचा द्वैपलं चतुर्णं लक्षणे पठेत्तलनयामृदुपाणिघृष्टाक

व.ग.
६३

पूरचूर्णसुरभीकृतभांडसंस्थाएषावृकोदरकृतासरसारसालाद्यास्वादिता
भगवतामधुसूदनैतः अथद्वितीयधारशिखरिणी त्रिंशत्पलानिदध
श्वत्वगेलाद्धपलंतथा मध्वाजस्यपलाद्धचमरिचानांपलाद्धकं पलान्य
ष्टौचखंडस्यपटेषुद्धेचधारमेत् कर्पूरवासितेभांडेस्थात्मावास्थापये
दिहं धाराशिखरिणीप्रोक्ताप्रदीप्तावलवर्द्धिनी श्रीकृष्णेनसदाभुक्तायी
णदेहेचपुष्टिदा आयुःप्रवर्द्धिनीचैवसर्वरोगप्रमर्दिनीसाहन्मातृदूरजःस्ते
येनशृणोसर्वदाहिता अथरसालाशिखरिणी मुजातदधिमघंचवस्व

राम
६३

वध्वासुपादितं नागपुष्पं फलारं भंकुर्षादधिमनोहरं कपित्थमातुलुंगे
लासारिवार्द्रकजीरकैः शर्कराशुठिसामुद्रामरिचैलकसंयुतैः पुतंडधि
रसं श्रेष्ठं सघृतं शोधिते पटे लवणेन समं युत्वा शिखिरण्यमृतोपमा रसाला
सर्वरोगघ्नो रक्तपित्तनिवारिणी अथामृतप्राशश्चैवर्णीगुणाः सन्मातुलुं
गंच हलं च गेलानारंगपिप्पलिसमंसितयामधूकं कोषं विजातकगणेन स
मांसियुतं अह्वीटकंदधिसमंसितदस्त्रवहं कर्षरवासमपि देयतथैव पश्चा
त् अथ चंद्रामृतशिखरिणी नारंगं हाडिमीभ्यां पलमधुकयुतं मातुलुंगस्य तो।

ब. ग.
६४

यंद्राक्षातोषंसमांशंगुडरधिसहितंशर्कराजातिमिश्रं श्रेष्ठेपट्टेयघृष्णात्स
मरिचयुतंसैंधवैर्वापितद्वत्निष्पीड्यंसर्वमेतत्कुरुतश्चिरिणीराजः
योग्यायतस्ताः अन्यः मातुलुंगसिताजातिमरिचाद्रिकनागरैः कर्पूरसहितैर्षु
त्पादधिपर्युषितासमाः रसयोगेषुसर्वेषुवृद्धरस्यसमस्यच नारंगरसमि
श्रंतुरसालेषामृतोपमा स्वच्छेपट्टेचसंघृष्टारक्तपित्तनिवर्हिणी अन्य मा
तुलुंगकपित्यास्त्रतिंतिडीकाम्लहाडिमैः शर्करासहितैर्षुत्पादधिघृष्टंशु
चौपट्टे योजितंमरिचाजातीचातुर्जातकभूसृणैः युक्ताचाद्रिकसंयुक्ता

रामः
६४

ॐ कफ प्रोमतः कंटा कोविषदो वृषो नलकरो वाते कफे पूजितः पाठी नोवल वृ
ष्य शुक्रजननः श्लेष्माकरो नित्यशस्तस्माद्रोहितकोहितीवलकरो वातात्मकः
श्लेष्मकः इत्यायुर्वेदमहोदधौ सुखेन कृते मांसवर्गः अथ आया मोद्वर्तनाभ्यंग
गुणाः श्रीनारायणबालचंपकजयातैलेन चान्येन वा कार्ये मर्दनकोविदैरस
भुजांमद्वैः सदामर्दनं चातुर्जातलवंगकुंकुमनिशासुतासमांसीभवेः श्व
र्णोभृष्टमसूरमुद्गसपवेरुद्वर्तनं कारयेत् वातघ्नोषधिसिद्धेन तैलेनाभ्यंग
मर्दनं नरुक्षमर्दनं कुर्मातद्विमारुतकोपनं अधिगतसुखनिद्रः सुप्रसन्नेन्द्रिया

व. ग.
७३

त्मासुलघुजठरवृत्तिर्भक्तिपंक्तिरुद्धातः श्रमभरपरिखिन्नः स्निहसंमर्दितांगः
श्रमनगृहमुपेयाद्भूपतिर्मर्दनाय अभ्यंगः श्रमवातहावलकरः कायस्पर्श
र्षप्रदं स्यादुद्धर्तनमंगकांति करणं मेदः कफालस्पजित् आयुष्यं हृद्य
प्रसादयवपुषः कंदुल्लमच्छर्दिहृत्स्नानं चैवमथाऽर्तुसेवितुमिदं शीतैर्जले
सामर्थ्यं सकलकृपासुलघुतामंगेषु हीप्तिं परामर्शः पाटदमिंद्रियेषु लघु
तां कुदं परं मेदसः उत्साहं मनसः शरीरदृढतां श्रुतिं च वृत्त्यप्रदं व्यायामः शि
शिरैव संतप्तमये कुर्षाद्विमेसेवितः वातामयः पितरुजान्वितश्चवालो

रामः

७३

पितृहोपितृशोतिजीर्णः मंदानलः स्निग्धरसान्नवर्ज्जीव्यायामकालेषुविव
र्ज्जतीयाः स्वात्मांमथानावरणीकृतायांनानिस्थितायांनचसाधुपाकः
अनाप्तनिद्रस्यतथानरैंद्रव्यायामहीनस्यतचान्नपाकः अथव्यायामगुणा
ः वातव्याधिहरं कफप्रशमनं कान्तिप्रसादावहंत्यैववर्ण्यविनाशनं रुचिक
रं सर्वांगदाह्येप्रदं अग्निर्दीप्तिकरं वलोपजननं प्रस्वेदमेदोपहं पद्भ्यामर्दनमु
द्दिशंतिमुनयः श्रेष्ठं सदाप्राणिनां सुकुमारस्यमंदानेः किंचित्क्षीणबलस्य
च पितलस्यापिनो कार्यं कदाचित्पादमर्दनं व्यायामखिन्नगात्रस्य पद्भ्यामुद

व.ग.

७४

ति तस्य च आधयो नोपसर्पति चेन ते यमि चोरगा सुवर्णवर्णं कुरुते शरीरं
दृढत्वमंगेषु ददाति सद्यः सर्वक्रियालाघवमातनोति संमर्दनं महत्त्रवरैः कृतं
यत् वात आधिजयति कुरुते सर्वगत्रेषु पुष्टिं दृष्टिं मदनपि चित्तनुते चेन ते यो
पमां च निद्रासौख्यजनयति जगं हंति शक्तिं विधत्ते धत्ते कांतिं कनकसह
शीतित्पमभंगयोगात् अथ शिरस्त्रानुगुणाः दृष्टिं निर्मलता च कांति प्रकुरु
ते हन्मा च्चुमूर्द्धामयान् केशान् नीलसमाधिकुंतलै लघनः स्निग्धातिहीर्घा
कृतीन् सद्यः संविदधाति लाघवकरं मूर्द्धौ जडत्वापहं प्रकातिरममपम

रामः

७४

नोदनपटुश्रेष्ठशिरोभ्यंजनं कषायमधुरैः स्निग्धैः मनोहयैः सुकोमलैः उद-
र्तनंततः कुर्यात्सुपुष्टैश्च सुगंधिभिः मेहोदोषहरं मूलापहनः नंदोर्गंधानि
नीशनं प्राणस्तर्पणकं बलोपजननं श्लेष्मा मयध्वंसकं आयामश्रमशो-
निकारकमिति स्वच्छंदनिद्रासुखं चूणोद्वर्तनमुद्दिशंति मुनयः श्रेष्ठसुपिष्टं ज-
लैः अयोसोदकज्ञानगुणाः नैर्मल्यैव पुषः करोति कुरुते निःपापमूर्तिपरं
पुण्यं बृहस्पतित्वं च रचयते वर्णप्रभाकोमलां कंडूहंति रतिश्चमं विघटयत्सं-
गेषु सौख्यप्रदं शुकौ सुखोत्पन्नो बलवर्द्धनं रतिकरं स्नानं सुखोत्पन्नो भसः शिरः

व.ग.

७५

त्वानमनुस्मेनजलेनेन्द्रियबोधनं केशवृद्धिकरं शैलात्संतर्पणमिहोच्यते शिरो
वर्ज्यमथांगानिश्चालयेदुस्मवारिणा वलवर्णदृढांगत्वमंगानां तेन जायते इषद
स्तेनकर्तव्याकांजिकेन खलिः पुनः श्लक्ष्णगोधूमचूर्णेन महितापाचिताग्निना
अत्यम्लचिंचादिफलैः विपक्वा कुर्यात् खलिः साः खलुदृष्टिमांघ्र्यं कंडुश्च तापं शि
रसि प्रकुर्यात्पतंति केशाश्च तदस्त्रभावात् तस्मान्न चास्त्रं मधुरं न चापितैलाप
नो दामखलः प्रकारं कुर्याच्च राशौ भिषगप्रमतः केशाश्च राशौ भिषगप्रमतः के
शाश्च येनास्य भवंति तस्य सौवर्णरूपभां उस्मवारिभिर्वस्त्रगालितैः स्वच्छैः सु

रामः

७५

निर्मलेः शीतैर्नदीवेगप्रवाहिभिः अथगंभीरवापीनामनुकूपतडागयोः प्र
सन्नैर्मधुरैः स्वादेर्लघुभिः स्निग्धकांतिभिः हितोपनीतैस्तत्कालमन्वेनास्त्र
पितैरपि तात्कालिकैर्जलैः स्नानं कुरुते नृपभिः सदा सक्षारं जंतुजुष्टं बहु
मलकलुषंदुर्जरं कृष्णवर्णं पीतं रक्तं विवर्णं अरुचिरसमयो नीरसं पूतिगं
धं स्वादेति कं कषायं कटुलवणरसं स्याज्जलं चापि द्रव्यं पञ्चासुष्मातिश
नो न स्वल्पुनरपतेर्मज्जनं तेन कुर्यात् इति सूचि कृते मर्दनाभ्यंगगुणाः अ
थ भोजनविधिः स्नानं विधाय विधिवत्कृतं देवकार्यं संतर्पित तिथिजनः

ब. ग.
७६

सुमनाः सुकार्यः आर्षैर्वृत्तोरहसिभोजनकृच्च सात्मात्सायंतथा भवति भुक्ति क
रेभिलाषः नित्याचारपवित्रनिर्मलतनुधौ निपु सन्नावरो हृष्टो भोजनवेत्त
निष्ठिरतरे मृदासने संविशेत् पुत्रैः संततिनिस्तथा परजनेनैवैवृतः
सद्वैद्यैश्च नियोगभिः सुचरितैः तत्रोपयुक्तैर्नृपः सद्यः शालेयमन्त्रं श
शिकरसदृशं प्रोज्वलत्सिद्धिसारं भ्राम्यद्वा ध्यानलेन त्रिदशप्रसुधा
धेयमाधुर्यतत्त्वं अन्योन्यैव लग्नं परिमलभरितांगारवेदीविभागं संप्रा
प्तानि वसन् प्रथमपरिदृष्टो यस्य प्रसां वरस्य उल्लोहनो भ्रम महात्मयर

राम
७६

कपितमेहप्रदः कृमिहरः कसनातिनिघ्नः आध्मानगुल्मशामनः क्षयका
सहिकाश्वासापहः पवनरुद्धघुहीपनश्च शीतोदनं शीतलमग्निसाह
श्वासप्रकोपान्निलविड्भिवंधान् कुर्यादसृक्पित्तहरश्च मेहमूर्च्छाभ्रम
छर्दिमदात्मयप्रसोदनो ज्वरहरे च लोवातनिवर्हणः घोलेभुक्तं हिमं स्वा
दुहधं हीपनपाचनं आमशूलग्रहण्यर्शोहरं पुष्टिरुचिप्रदं मुद्गोदनं क
षायश्च मधुरः पित्तनाशनः श्लेष्मशोणितपित्तानामरोचकविनाशनः आ
जानुस्थापनीयं कमयमयोरोष्णमग्ने सुपात्रं स्फारंतस्योपरिष्ठात्कनकवि

व. ग.

७७

रचिता वाटका मंडलिनः भक्तं सोमं सवार्यं शशिकरसवलं कुंठिरा कुड्मला
भं मध्मे स्थाप्यं सुरूपं बहु सुरभिघृतं दक्षिणे स्वर्णपात्रे भृष्टं तैलाज्यपक्वं बहुवि
धरचना कलितं सूपका रैरन्योन्यं साभिमानैस्तदपि च सकलं जांगलानूपमांसे
सद्यं स्तत्रैव पार्श्वे सुरभिरुचिकरं दक्षिणे वामभागे लेह्यं चोष्यं च पेयं भवति च
कठिनो भक्षवर्गः पुरस्तात् आदौ घृतं च सूपं च तथा कुर्मा घृथा न्नवेत् घृतेन
संस्तुतं खन्नं पाचनं सुखकारि च नारायणो निश्चिनिमिः पुनरस्तकाले मध्यं दि
ने हि धिषणश्चरकः पुनाते भुक्तिं जगाद्नृपते मम चैष पक्षस्तस्मात् स एव समयः

रामः

७७

अधितोयदैवः यः शुधालौत्सभावेन कुर्यादाकंठभोजनं सुप्तमालमिव आ
धीन्तो नर्या यप्रबोधयेत् यः कोकवन्महाकामी सनक्तं भोगमर्हति सभोक्ता
वासरे यश्च रात्रिरेताश्च कोरवत् हन्नाभिपद्मसंकोचश्चन्द्रोच्चैरसत्तया
अतो नक्तं नभोक्तव्यं वैद्याविदां वरैः देवा र्चा भोजनं निद्रामाकाशेन प्रकल्प
येत् नां धकारेण संध्यायां नाविताने वितानकैः भुक्तौ स्वापे मलोत्सर्गं यः संवा
धासमाकुलः निःशंकत्वा न्यथा तस्य केकेन स्पुमहामयाः विवर्णखिन्नविक्रि
तविगंधिविरसं स्थिति अतिजीर्णसमात्म्यं च नाद्यादन्नं न चाविलं कामकोपा

व. ग.
७८

तथा सर्वपानवाहनद्वयः भोजनानंतरं सेव्यानजातुदितमिच्छताहितं पर
मितं पक्वं नेत्रं नासारसाप्रियं परीक्षितं च भुंजीत न द्रुतं न विलं वितं अत्याश
नमध्याशनसमशनमशनं च संत्याज्यं कुर्याद्यथोक्तमहानं वलजाविपे
शनं कमशः आहो स्वादुस्त्रिधंतन्मधेलवणमम्लमुपभोज्यं रूक्षं द्रवं च पश्या
न्नचमुक्तेर्भक्षयेत्किंचित् मंदतिग्निः क्षोतिविषमः समश्च वह्निश्चतुर्विधः पुं
सां लघुर्मंदे गुरुस्तीक्ष्णोस्त्रिग्यो विषमे समे समं च स्यात् ध्वोक्षः स्वरान्विकु
रुतेत्रपिकात्मजश्च वधुः शिखंडितनयश्च भवेत्प्रहृष्टः कौचः प्रमोदति

रमः
७८

विरोति च तावच्छुद्धिं शुभं कः प्रतनुते दहते पिकश्च न प्रेषितं नाविदतं ना
निषक्तुपरीक्षितं माप्राशितं च मूदाय किंचिदाहारयेन्नृपः विरज्येते च को
रस्मत्तो चने विषवर्शनात् गतौ स्वतन्त्रिहं सोतिलीयंते चात्र मासिकाः य
थालवणसंपर्कात् स्फुरंस्फुरति पावकः विषदुष्टान्नसंपर्कान् तथा वसुम
तीपते पुनरुत्प्लूतं सर्वसर्वधान्यविरुद्धं दशरजोपितं नाद्यात्कांसे
च निहितं घृतं दधितक्राभ्यां कदलीरं लवणेन शकुलीतक्रेण गुडपिप्प
लीमधुमरिचैः सार्द्धं सेवाका कमाची च भुंजान् माषस्संपूलकसहितं न

व.ग.
७९

जातुहितकामः दधितत्सूतं नाद्यादशने तैलं तिलविकारं च तक्ने घृताबुध्न
क्षेभ्यः सर्वपर्युषितं त्यजेत् दध्नापरिप्लुतं नाद्याद्विशुद्धं पयसान् च केसकी
टकसंस्पृष्टं पुनार्द्रं च विचर्जयेत् भोजनादौ सदा वायुः प्रकुप्यत्यनिलो महा
न् घृतप्लुतचान्नेन तस्मात्संतर्प्य येद्विः घृतादिपक्वं मधुरं च सर्वं हवप्रधा
नं प्रथमं विदधात् ततः परं भोजनमादिशंति कद्वल्लयुक्तं मधुरं च पुण्यं ति
क्तं कषायं कटुकं तथा ते भुंजीत सर्वं स बहुद्रव्यं च एवं हि कुर्वन् नृपति सदै
वरीर्घ्यायुरारोग्यपतनुश्च भूयात् कश्चिद्वायुशमयनिरसः कोपि पित्तं करो

राम

७९

यथाणप्रसादंजनयेच्चश्रीघ्नं इत्यायुर्वेदमहोदधौसुखेनकृतेभोजनवर्गः
अथतांबूलगुणाः कर्पूरकंकोललवंगपूगजातीफलैर्नागरखंडपर्णैः शुद्धा
श्मचूर्णैरखदिरस्पसारं कस्तुरिकाचंदनचूर्णमिश्रं तांबूलमेतत्प्रवहंतिरिक्तां
सौभाग्यदंकांतिसुखप्रदं च आरोग्यमेधास्मृतिवृद्धिदृष्टिकरेतिवन्हेरपिह
पनं च अनंगसंदापनभावमध्येप्रधानमेतत्समुदाहरंति अतोहिसर्वसुखि
नोमनुष्याअहर्निशप्रातिकरंभजंते तांबूलपत्राणिहरंतिवातंपूगीफलं
हरंतिकफंसुहृद्यं चूर्णंनिहन्त्यात्कफवातमुच्चैर्हन्त्याच्चपित्तंखदिरस्पसारः

व. ग.

८२

इत्यंहितां वूलमुद्यहरंति दोषत्रयस्यापि निवारणाय अतोत्रसेवेतकथं
तदेतद्विचयः प्राकृतमानुषोपि अन्यच्च तां वूलं कदुतीक्ष्णमुल्लसधुरंश्चारं
कषायान्वितं वातघ्नं कफलाशानं कृमिहरं दुर्गंधिनिर्नाशनं वक्त्रस्याभरणं
विशुद्धिकरणं कामाग्निसंहोपनं तां वूलस्पृशस्त्रयोदशगुणाः स्वर्गपिते दु
र्लभाः ननेत्रशेगेन चरकपितेक्षतेन वातेन विषेण शोषे मदात्मये चापिनमो
हमूर्च्छाश्वासेषु तां वूलमुद्यंति वैद्याः भुक्ता न सलिलं पीत्वा गहीत्वा बहुभेषजं
प्रतीक्ष्य घटिका मेकां तां वूलं भक्षयन् नरः वातश्लेष्मप्रशमनं हृद्यं वहे श्वदीपनं

रामः

८२

कलिकादीपनीरुच्यापाकेचातितरहिमा वातपित्तकफान्हेतिज्वरछर्दि
निवारणी इतितांबूलगुणाः सुखवैरस्पहरणंकंकोलंभुक्तपाचनंजा
तीफलंपाचनमुनिशीतिंकफापहंकंठरुजापहंच कासेकटुश्लेष्मजी
र्णनाशेनिहंतिशुक्रंकुरुतेचपित्तं कंकोलजातीफलवृद्धत्रयंगंविशेषत
छर्दिहरंविषघ्नं स्वरक्षमेचापिमुखस्पपाकेअजीर्णवाधासुचपथ्यमेतत्
लादयंचछर्दिषुमूत्रकृच्छ्रमेदेनलेपथ्यमरोचकेच स्वादुःसुशीतामधुराचपा
केअरोचकंहंतिचजातिपत्री तांबूलयोग्यंक्रमुकंचतशामासत्रयाहूर्ध्व

व. ग.

८३

महाहरंति मासे अतीते च भवंति पूर्णम्यती बह द्या नि मनोहराणि खूलेक
मुक्तां वूले श्लेष्मले कृमि वर्द्धने तदेव शुक्रवर्णाद्यं श्लेष्मघ्नं कृमिनाश
नं अथ कर्पूरगुणाः तीक्ष्णोष्णः परिणामशीतलतारु कंडुप्रमेहापहोलाला
श्रावजलाधिककृमिहरः तृड्दाहपाकं जयेत् श्लेष्मश्च गलमहापहरणः
संसुप्तजिह्वाग्रजित्कर्पूरः खलु हिमसौरभगुणः पिताम्बुविस्फोटकः गल
ग्रहे सुप्तजिहेनानाश्रावजलाधिके श्लेष्ममेहकृमिन्हंति कर्पूरः चास्तु
षः परः प्रमेहतृड्विदाहघ्नो लक्ष्मी सौभाग्यवर्द्धनः अथ कस्तूरीगुणाः क

रामः

८३

स्तृशोत्तोरमा त्पा कदुरसमुता धारति का क पाया शो फा दो पाप हं श्री क फ प
वन हर पि त्त कृ चा धु पी च पित्त जो ह्या स हे नु विष म विष हर दो र्ग ध्व हं ति त्रा क्ष
तृ स्मार क पित्त प्र श म य ति भृ श हं ति शो षं च दो षं अ च न्द न गु णाः चं द न र क
पित्त मं द्रा ह मू र्छा ति सार नु त् श्री त लं स्त्रि भ्र लं ह द्यं किं चि द्वा त प्र को प नं पि त्ता
स्त्रं हर ते स द्रा ह प च नं व्या वा ह यं तः स द्रा मू र्छा मो ह तृ धा स्य शो ष श म नं दु र्ग धि
नि र्ना श कः कं डू कु र्भ गं हर स्य श म नं पू तिं छि न ति ध्रु वं मे हं कृ कृ म ती व दु र्ज
र त रं नि नी श ये द्वे ह णा त् अ थ म ल या गि र गु णाः म लं दि र्मे ह दो ष प्री र क्त पि त्त नि

व.ग.
८४

वर्हणी मूर्च्छाशोकप्रशमनीवक्त्रहोर्गंध्यनाशनी अपहृत्स्मागरुगुणाः शीतं पि
तविनाशनं समधुरं किंचित्सतितं सदा कंदुशेषविषयहं हृदि हरं सोभाग्य
कांतिप्रदं सौगंध्यं कुरुते किमप्यतिनवंगान्त्रेषु पुष्टिप्रदं सेतोषं विदधाति चे
तसि परं त्रिगंधं च हृत्स्मागरुं अथ केशरगुणाः त्रिगुणं चायो सतीक्ष्णं कटुसु
रभिगुणं कुंकुमं वातरक्तं रक्तादीन्वर्द्धगन्धं प्रवलबहुजो नाशयज्जात्य
हारी त्वक्त्रं कडुं च पापं मुखविषमभवान्ध्वंसयत्सुग्रो गन्धो चर्णं
कांतिमद्ग्रेवितरति सततं भाग्यसौभाग्ययोगात् केशरकुंकुममोमयद्या

रामः
८४

तीमर्दनचारुवपुः कुरुते च सौरभरेह करंच सुकांतं पुराप वधूतिलकेषु च श
स्तं क्रतुषु क्रतुषु योज्यं चंदनं कुंकुमं वामृगमदघनलेपः सर्वदा कार्य एव सु
रभिकुसुमदामस्फारकर्पूरचूर्णो विमलधवलवासं सर्वकालेषु योज्यं जी
र्मेत्स न संसुखं भुक्तमेकवारं यदृच्छया द्विकालमपि भुंजीत समाग्निस्त्वर्द्धमा
त्रया कठिनं दुर्ज्जरं यच्च यदि हाह करं भवेत् तत्सर्वं निश्चिचर्जं स्याद्द्वं लघु
च शीलमेतद् दत्त्वा सर्वेदमहोदधौ सुखेन कृतेऽनुनेप न वर्णाः अथ वस्त्रधा
रणगुणाः श्वेतं दुकूलमस्त्रानमोजो वार्य विवर्द्धनं कफकृत्तिशमनं श्रम

ब. ग.
८५

तद्दहाहनाशनं मांजिष्टं राहकृच्चोसंकफवातानुलोमनम् पट्टस्त्रमयं षण्
मनं विदुः अन्यच्च सुखेन च दुःकूलमत्र वलाकृत्पित्तप्रशान्तिप्रदं तेजोवीर्य
विवर्द्धनं रतिकरं मर्मातिहरहृदिदं तस्माच्छेषविभिन्नं धृतिकरं कोतिप्रदं स्त्री
प्रशुक्लक्षोममतीव हृद्यममलं पित्तामयध्वंसकं मांजिष्टं च विषादितक्लफ
हरं सश्लेष्मवातापहं विधां देवगुणामहामयहरं मांजिष्टं च स्वसदा मेहं कृच्छ्र
मदात्मयं च गरजित्वातानुलोमं सदा सर्वश्रेष्ठतमं च पथ्यसततं श्रीराममो
ग्यं महत् इत्यापुर्वेदमहोदधौ सुखेन कृते वस्त्रधारणवर्गः अथ मुखवासि

रामः
८५

२२५
भागद्वैक चौरकंच भागद्वयं स्यात्क्रमकस्य चूर्णैश्चैरस्पसारस्पपल द्वयंच ग
द्याणमैकंच तमालपत्रं लवंगजातीफलभागमैकं श्रीखंडं चूर्णस्पचभागमे
कमेकोक्तं सर्वमतीव हृद्यं चूर्णभांडे निहितं समस्तं वा सोपि दद्यात्सितपु
ष्पकेन च जातीपुष्पस्पचकेतकीनां धूपोति योग्यो मुखवास एवः सुखेन देवे
न कृतः समस्तो मुखामयघ्नो गदनाशनश्च इत्यायुर्वेदमहोदधौ सुखेन कृते
मुखवासवर्गः अथ धूपाधिकारः मोसी चंदनशैलजंच सहितं पथ्यात्वचा
पत्रकंककोलंघनचौरकंच सहितं एलासवालानखं धूपोयं सुरमंजुनाभि

व.ग.
८७

कथितोनाम्नासहाविहलः अन्यधूपः षड्भागकुष्टं द्विगुणं गुडं स्वाध्वाशात्रयं
पंचनखस्य भागाः हरीतकी सज्जरसस्य मांसी भागेकमेकत्र सशैलजस्य घ
नस्य चत्वारिपुरस्य चैकं धूपोदशंगः कथितो नृपाणां अन्यधूपः षट्कुष्टस्य
नखस्य पंचचचतुर्मुखा चलाक्षोद्धवं भागेकं तु तथा गुडं द्विदशकं रालस्य भा
गेककं देवद्रोर्वतुसंख्यमात्रकालनाशैलेयमां सोस्त्रिभिर्धूपः स्नात्सुरदुर्ल
भोरतिकशेदिआगनादर्पहा अन्यधूपः सेंद्रयवं च चाकुष्टं तगरं श्वेतसर्वपं
एलासज्जरसंधूपं नागकेशरमिश्रितं विक्रि पंतिच पुष्पानां सर्वविज क

राम

८७